

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal
ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710
Haziran / June 2022, 18: 535-572

Kur’ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştigâl

Naim Yaman

Arş. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı
Res. Assist., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
Sivas, Turkey
nyaman@cumhuriyet.edu.tr
orcid.org/0000-0001-5224-1138

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 30 Mart / March 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 10 Haziran / June 2022

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2022

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 18 **Sayfa / Pages:** 535-572

Atıf / Cite as: Yaman, Naim. “Kur’ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştigâl [al-İstighâl in Arabic Language Within the Context of Verses of Qurân]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 18 (June 2022): 535-572

<https://doi.org/10.18498/amailad.1095474>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>.

al-Ishtighāl in Arabic Language Within the Context of Verses of Qurân

Abstract

One of the topics of *'ilm al-naḥw* which deals with the syntax and the *i'rāb* of the Arabic grammar, is *ishtighāl*. *Ishtighāl* is a term used for when a noun is mentioned first in a sentence, and then an *āmil* acts upon a pronoun referring to that noun, or upon a *muḍāf* in which the pronoun is the *muḍāf ilayh* and therefore cannot act upon the noun. *Ishtighāl*, in general terms means that *āmil* is preoccupied with the pronoun of the *maf'ūl*, and it is one of the issues that classical *naḥw* scholars criticized most. This is because *ishtighāl* has many linguistic problems. Among these problems is that classical *naḥw* scholars belong to different schools and modern linguists have serious difference of opinions on *āmil* of the antecedent noun. Scholars of the *Baṣra* school suggested that the *āmil* is necessarily omitted whereas scholars of the *Kūfa* school emphasized that the *āmil* is not omitted but what makes the antecedent noun *manṣūb* is the *āmil* mentioned afterwards. In addition to this, there are even some scholars of *naḥw* who completely reject the existence of *āmil* in the case of *ishtighāl* and thinks that being *marfū'* or *manṣūb* of the antecedent noun is subject to intention of the addresser. Besides, some *naḥw* scholars evaluate *ishtighāl* as a special style. Another problem related to *ishtighāl* is about *i'rāb* of the the antecedent noun. Classical *naḥw* scholars state that *i'rāb* of the the antecedent noun is either *marfū'* or *manṣūb*. They classified *i'rāb* of the the antecedent noun into five categories based on necessity (*wujūb*), option (*tarjīh*) and permissibility (*jawāz*). Based on our studies, we can say that it is permissible (*jāiz*) for this noun to be *marfū'* or *manṣūb*, since rules have exceptions within them, *naḥw* scholars have various opinions about the rules and there are different types of *qirāat* in verses that are used as evidence for necessity (*wujūb*) of being *marfū'* or *manṣūb*. This permissibility (*jawāz*) arises mostly from handling *ishtighāl* in terms of *i'rāb* and ignoraning the meaning aspect. Although there is permissibility (*jawāz*) for *i'rāb* of *ishtighāl*, the meaning necessitate the necessity (*wujūb*), since the meaning in which the antecedent noun becomes *marfū'* is not the same when it becomes *manṣūb*.

Another problem related to *ishtighāl* is its indication. The fact that scholars of *naḥw* in the classical period, except Ibn Maḍā', recognizes assumption of *āmil*, led rhetoric scholars think that *ishtighāl* indicates *ta'kīd* and *takhṣīṣ*. On the other hand, the opposition of the last period linguists to the theory of *'āmil* in the case of *ishtighāl* has led them, unlike rhetoric scholars, to the idea that there is no *ta'kīd* nor *takhṣīṣ* in *ishtighāl*. According to them, being a *manṣūb* antecedent originates

in that the addresser uses this noun for a specific aim such as emphasizing and underlying. This study emerges as a result of the aforementioned problems and the absence of a Turkish study about *ishtighāl* which is one of the main reasons for rejection of the theory of *'āmil*. This study consists of three parts. Firstly, *ishtighāl* is handled in general. The conceptualization process of *ishtighāl*, its definition and its elements and the rules for *i'rāb* of the antecedent noun determined by *naḥw* scholars are in this part. In the second part, the opinions about the *'āmil* of the antecedent noun are systematically tackled under three titles. Third part evaluates *ishtighāl* over the verses of Qur'ān which are the basic source of Arabic grammar. As a result, there are eight examples for *ishtighāl* rules in Qur'ānic verses. These rules are addressed item by item and the verses that are the basis for these rules are interpreted.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Naḥv, Āmil, Ishtighāl.

Kur'ān Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştigāl

Öz

Arap gramerinin söz dizimi ve *i'rāb* boyutunu ele alan nahiv ilminin konularından biri *iştigāl*dir. *İştigāl*, bir ismin önce zikredilmesi ve isimden sonra gelen bir *âmilin* o isme ait bir zamirle veya o zamire muzâf olan bir isimle meşgul olup önce gelen isme tesir edememesidir. Genel bir ifadeyle *âmilin*, mefûlün zamiri ile meşgul olması anlamına gelen *iştigāl*, klasik nahiv alimlerinin en çok eleştiriye tabi tutulduğu meselelerden biridir. Bunun nedeni *iştigāl*ın, içerisinde pek çok dilsel problemi barındırmasıdır. Söz konusu problemlerden biri, farklı ekollere mensup klasik nahiv âlimleri ve modern dilbilimcilerin *iştigāl* bahsinde mütekaddim ismin *âmil* hususunda ciddi görüş ayrılıkları içinde olmalarıdır. Basra ekolü, *âmilin* vücben hafzedildiğini savunurken Kûfe ekolü, *iştigāl*de *âmilin* hafzedilmediğini belirtmiş ve mütekaddim ismi nasb edenin kendisinden sonra gelen *âmil* olduğunu ifade etmiştir. Mütekaddim ismin merfû ya da mansûb olmasını tamamen mütekellimin amacına bağlayıp *iştigāl* konusunda *âmil* nazariyesini tamamen reddeden nahivciler de olmuştur. Bunun yanında *iştigāl* özel bir üslup olarak değerlendiren dil âlimleri de mevcuttur. *İştigāl*e dair bir diğer problem ise mütekaddim ismin *i'râb*ı hakkındadır. Klasik nahiv âlimleri mütekaddim ismin *i'râb*ında merfû veya mansûb olmak üzere iki hüküm olduğunu belirtmişlerdir. Onlar, bu ismin merfû veya mansûb olmasını vücbiyet, tercihlik ve câzlik üzerinden değerlendirerek mütekaddim ismin *i'râb*ını beş kısımda ele almışlardır. Ancak yaptığımız çalışmalar neticesinde kaidelerin kendi içlerinde istisnalar içermesi, nahiv âlimlerinin kaidelere dair

farklı görüş beyan etmeleriyle mütekaddim ismin, merfû veya mansûb olmasının vücûbiyetine dair delil olarak getirilen ayetlerde farklı kıraatlerin olması sonucu bu ismin merfû veya mansûb gelmesi câiz görülmüştür. Mevzubahis câizlik, iştiğalin genel anlamda mana boyutunun göz ardı edilip daha çok i'râb yönünden ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Her ne kadar iştiğalin i'râbında caizlik söz konusu olsa da mana i'râbın vücûbiyetini gerektirmektedir. Çünkü mütekaddim isim merfû getirildiğinde kastedilen mana ile mansûb getirilirken kastedilen mana aynı değildir. İştigâle dair bir diğer problem ise iştiğalin delaleti sorunudur. İbn Madâ dışındaki klasik nahiv âlimlerinin âmil takdirine gitmeleri, belagat âlimlerini iştiğalin *tekîd* ve *tahsîse* delalet ettiği görüşüne sevk etmiştir. Buna karşın özellikle son dönem dilbilimcilerin iştiğalde âmil takdirini kabul etmeyip âmil nazariyesine karşı çıkmaları, belagat âlimlerinin aksine onları iştiğalde *te'kid* ve *tahsîsin* olmadığına yönlendirmiştir. Onlara göre burada ismin mansûb mütekaddim olması mütekellimin bu isme *önem verme, vurgu yapma* vb. gibi özel bir amaç için kullanmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın meydana gelmesinde yukarıda zikredilen problemlerin göz önünde bulundurulması ve üzerine bu kadar çok tartışmanın yaşandığı, ayrıca âmil nazariyesini reddetmenin başlıca sebeplerinden biri olan iştiğâle dair Türkçe yapılmış herhangi bir çalışmanın olmaması etkili olmuştur. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde iştiğâl genel hatlarıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Burada iştiğâl teriminin kavramsallaşma sürecine, tanımına ve iştiğâlin rükünlerine değinilip ardından mütekaddim ismin i'râbına dair nahiv âlimleri tarafından konulan kaidelere detaylı bir şekilde yer verilmiştir. İkinci bölümde mütekaddim ismin âmili hakkında ortaya atılan görüşler üç başlık altında toplanarak sistematik bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise iştiğâl, Arap dil kaidelerinin temel dayanağını oluşturan Kur'ân ayetleri üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmenin neticesinde iştiğâle dair konulan kâidelerden Kur'ân'da sadece sekizine ait örnekler rastlanmıştır. Bu mevcut kaidelerden her biri maddeler halinde zikredilmiş ve bu maddelere örneklik teşkil eden ayetler, irâb ve mana açısından yorumlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Nahiv, Âmil, İştigâl.

Giriş

İştigâl, üzerinde pek çok tartışmanın vuku bulduğu nahiv ilminin meselelerinden biridir. Öyle ki bazı nahivcilerin âmil nazariyesini

reddetmelerinin başlıca sebebi haline gelmiştir.¹ Ayrıca bu mevzu, Kûfe ve Basra gibi Arap dilinde önemli yere sahip iki ekolün âmil hususunda ihtilafa düştüğü konulardan biridir. Basra ekolüne mensup âlimler iştiğâli mefûlün bihin âmilinin vücûben hazfedildiği yerde konumlandırmakta ve âmilin vücûben hazfedilmesini kendisini açıklayan ve mezkûr olan başka bir âmilin varlığına bağlamaktadırlar. Çünkü onlara göre müfesser/açıklanan ile müfessirin/açıklayanın bir arada bulunması câiz görülmemiştir.² Kûfe ekolüne mensup âlimler ise iştiğâlde âmilin hazfedilmediğini ifade ederek, mefûlün bihi nasb edenin kendisinden sonra zikredilmiş âmil olduğu görüşündedirler.³

Öte yandan bu tartışmalar sadece âmil üzerinde cereyan etmemiş, iştiğâlin üç rûknünden biri olan *meşğûlun anhın* (âmilî hazfedilmiş mefulün) i'râbı üzerinden de meydana gelmiştir. Bu tartışmalar genel itibariyle klasik nahiv âlimleri tarafından meşğûlun anhın i'râbına dair konulan kaideler üzerinden gerçekleşmiştir. Klasik nahiv âlimleri meşğûlun anhın i'râbının merfû veya mansûb olarak gelebileceğini belirtmişler ve bunları vücûbiyet, tercihlik ve câizlik üzerinden değerlendirmişlerdir. Bu çalışmada iştiğâle dair detaylı bilgiler verildikten sonra kaideler Kur'ân ayetleri üzerinden değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

¹ Adem Yerinde, *Klasik Nahiv Eleştirisi İbn Madâ el-Kurtûbî ve Nahivciliği* (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015), 124.

² Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzubânî es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdalî-Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 1/374; Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş b. Muhammed el-Esedî el-Hâlebî, *Şerhu'l-Mufassal li'bn-i Yaîş*, thk. İbrahim Muhammed Abdullah (Kahire: Dâru Sa'iddîn, 2013), 2/74; Bahâuddîn Abdullah b. Abdirrahman b. Abdillâh b. Akîl, *Şerhu İbn-i 'Akîl 'ala Elfiyyeti İbn-i Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut-Lübnan: Müessestü'r-Risâleti Nâşîrûn, 2015), 2/106; Nureddin Abdurrahman b. Ahmed el-Câmi, *el-Fevâidü'z-ziyâiyye el-ma'rûf bi Şerhi'l-Câmi*, tkd. Meclisü'l-Medîneti'l-İlmiyye (Pakistan: Mektebetü'l-Medîne, 2014), 240.

³ Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnsâf fi mesâilil-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2012), 1/69; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 2/74.

Yaptığımız incelemeler neticesinde iştigâle dair yapılmış Arapça çalışmalar⁴ bulunmakla birlikte Türkçe olarak yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Klasik ve modern dilbilimcilerin âmil nazariyesini reddetme sebeplerinden biri olan, Basra ve Kûfe gibi Arap dilinin kurucu iki ekolünü âmil hususunda karşı karşıya getiren bu denli önemli bir konuya dair Türkçe'de yapılmış herhangi bir çalışmanın olmaması bir eksiklik olarak görülmüştür. Ayrıca daha önce yapılmış olan söz konusu çalışmalarda iştigâlin tarihsel süreci sistematik bir şekilde ele alınamamıştır. Mütekaddim ismin âmiline dair verilen bilgiler klasik nahiv âlimlerinin görüşlerinden öteye geçememektedir. Bu çalışmada mevzubahis eksikliklerin giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlara ek olarak Kur'ân'da nahivciler tarafından konulan kaidelerden kaçına örnek bulunduğu tespit edilerek her bir kaide değerlendirme kısmında i'râb ve mana göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılmıştır.

1. İştigâle Dair Genel Bilgiler

1.1. İştigâl Teriminin Tarihi Gelişimi

Kaynaklarda bu kelimenin nahiv terimi olarak ilk defa Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî (öl. 337/949) tarafından kullanıldığı müşâhede edilmiştir. Zeccâcî, konu başlığı olarak "بابُ اِشْتِغَالِ الْفِعْلِ" ifadesini kullanmayıp "بابُ اِشْتِغَالِ الْفِعْلِ عَنِ الْمَعْمُولِ بِضَمِّهِ" tabirini kullanmıştır.⁵ Zeccâcî'nin kullanmış olduğu bu tabir, kendisinden sonra da bu şekliyle kullanılmıştır.⁶ Ancak müstakil bir konu

⁴ Abdullah Hamûd Muhammed Muhallefî, *el-İştigâl 'inde'n-nahviyyîn* (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1987); Cihâd Yusuf el-'Arcâ, *Zâhîretü'l-iştigâl fi'l-Arabiyye* (Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-dirâsâtü'l-ulyâ, Yüksek Lisans tezi, 1991); Abbâs Ali el-Evsî, "Üslûbu'l-iştigâl ve delâletühü fi'l-Arabiyye", *Mecelletü ehbâs Mîsân* 9/17 (2012), 181-199; Hıfzî Hâfız İşteyye, "Üslûbu'l-iştigâl fi'n-nahvi'l-Arabî nakd ve binâ", *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'llügati'l-Arabiyye ve Âdâbiha* 8/1 (Ocak 2012), 141-177; Muhammed Enes Nâcî, *el-İştigâl ve't-tenâzu' fi davi'l-Kurâni ve kirââtihî* (Malezya: Câmiatü'l-Medîneti'l-Alemiyyeti, Külliyyetü'l-Lugati, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Hişâm Se'îd Mahmûd en-Ne'imî, "Bâbü'l-iştigâl Muhâvele li't-tevcîhi", *Mecelletü Külliyyeti'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 40/8 (Aralık 2014), 365-398; Bekir Mehmetali, "Üslûbu'l-iştigâl beyne'l-kâide ve'l-isti'mâl", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2019), 63-80.

⁵ Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-nahv*, thk. Ali Tevfik el-Hamad (Ürdün: Müessesstü'r-Risâle-Dâru'l-Emel, 1984), 39.

⁶ İbn Madâ el-Kurtûbî, *Kitabü'r-redd 'ale'n-nühât*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1947), 118.

başlığı olarak nahiv kitaplarında bu haliyle yer edinmemiştir. Bu bahse nahiv kitaplarında “باب الإشتغال” olarak son şeklini veren kişi İbn Hişâm en-Nahvî (öl. 761/1360) olmuştur.⁷

İштиğâl kavramının ilk defa Zeccâcî tarafından kullanılması iştiğâlin kapsamına giren konu ve ihtilafların onunla başladığı ve daha önce ele alınmadığı anlamına gelmemektedir. Zira nahiv ilminin günümüze ulaşan ilk eseri kabul edilen Sîbeveyhi'nin (öl. 180/796) *el-Kitâb*'ında konu iştiğâl terimi kullanılmaksızın detaylı bir şekilde ele alınmıştır.⁸ Sîbeveyhi dışında Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (öl. 207/822),⁹ Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830),¹⁰ Müberred (öl. 286/900),¹¹ İbnü's-Serrâc (öl. 316/929)¹² gibi âlimler de iştiğâl lafzını kullanmadan konuya dair açıklamalar yapmışlardır.

Sîbeveyhi, iştiğâl konusunu diğer bahislerle aynı usûlü takip ederek farklı bâb başlıkları altında açıklamaktadır. Sîbeveyhi'den sonra gelen dil âlimlerinden Ferrâ ve Ahfeş el-Evsat, iştiğâl bahsini *Me'âni'l-Kur'ân* isimli eserlerinde ilgili ayetlerin açıklamalarında ele almıştır.¹³ Müberred ise Sîbeveyhi gibi değişik bâb başlıkları altında incelemiştir.¹⁴

Zeccâcî'den sonraki dilcilerden de iştiğâl terimini kullanmadan bu bahsi farklı başlıklar altında ele alanlar olmuştur. Bunlardan 6./12. asrın önemli dil âlimlerinden Zemahşerî (öl. 538/1144) meseleyi *Mufasssal* isimli

⁷ Cemâlüddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî-Berekât Yusuf Hebbûd, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik ve me'ahu Misbâhu's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2007), 2/139; Cemâluddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-Sada*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2010), 215.

⁸ Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. İmîl Bedî' Ya'kûb (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2017), 1/133-141.

⁹ Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necâfî-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdulfettah İsmail eş-Şiblî (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 3/14.

¹⁰ Ebü'l-Hasen el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmud Kurrâe (Kahire: Mektebetü'l-hancî, 1990), 1/127.

¹¹ Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktadab* (Kahire: b.y., 1994), 2/74.

¹² Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl İbnü's-Serrâc, *el-Uşûl fi'n-nahv*, thk. Abdu'l-Hüseyn el-Fitilî (Beyrut: Müessestü'r-Risâle, ts.), 2/252.

¹³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/95-3/14; Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/127-2/529.

¹⁴ Müberred, *el-Muktadab*, 2/74.

eserinde *mansûbât* bahsini işlerken "ما أَضْمِرَ عَامِلُهُ عَلَى شَرْيْطَةِ التَّفْسِيرِ" faslında ele almıştır.¹⁵ *Mufasssal* üzerine şerh yazan Ebü'l-Bekâ İbn Yaîş (öl. 643/1245)¹⁶ ve *el-Kâfiye* müellifi İbnü'l-Hâcib¹⁷ (öl. 646/1249) de, Zemahşerî'nin kullanmış olduğu ibareyi kullanarak meseleyi açıklamışlardır. Bir diğer önemli dil âlimi olan Ebü'l-Bekâ el-Ukberî (öl. 616/1219) ise iştiğâl bahsini Zeccâcî'nin kullanımına yakın bir başlıklandırma tercihinde bulunarak "بَابُ مَا يُشْعَلُ عَنْهُ الْفِعْلُ بِضَمِيرِهِ" başlığı altında incelemiştir.¹⁸ Ancak bu ibareler bir konu başlığı olmaya uygun görülmemiştir. Söz konusu mesele nahiv kitaplarında *İştigâlu'l-âmil 'ani'l-ma'mûl*, *Bâbu'l-İştigâl* veya *el-İştigâl* olarak ele alınmıştır.

1.2. İştigâlin Tanımı

İştigâl "اشتغال" kelimesi 3. bâbtan gelen "شغل" fiilinin iftiâl "افتعال" bâbından mastarıdır. Sözlükte kullanıldığı harf-i cere göre farklı manalar almakla birlikte "meşgul olmak, uğraşmak, çalışmak, hareket etmek, yönelmek, uzaklaşmak, akmak" gibi manalara gelmektedir.¹⁹

Terim olarak *ıştiğâl*,

"bir ismin önce zikredilmesi ve kendisinden sonra gelen bir âmilin o isme ait bir zamiri veya o zamire muzâf olan ismi nasb etmesi, böylece önce zikredilen isme tesir edememesidir. Çünkü âmil, önce zikredilmiş olan isme tesir etmiş olsaydı, o ismi lafzen veya mahallen mefûl olarak nasb edecekti,"²⁰

¹⁵ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fi smâ'ati'l-i'râb*, thk. Eş-Şirbînî Şerîde (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2013), 51.

¹⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/74.

¹⁷ Cemaluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hâcib, *el-Kâfiyetu fi 'ilmi'n-nahv ve eş-Şâfiye fi 'ilmeyi't-Tasrif ve'l-hatt*, thk. Salih Abdulazîm eş-Şâ'ir (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2010), 21.

¹⁸ Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezeceî el-Bağdâdî, *el-Lübâb fi 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb*, thk. Abdülilâhi en-Nebhân (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1995), 467.

¹⁹ İsmail b. Hammâd el-Cevherî, "şğl", *es-Sihâh Tâcü'l-luga*, thk. Ahmet Abdu'l-gafur Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 5/1735; Luis Ma'lûf el-Yesûî, "şğl", *el-Müncid fi'l-lügati'l-Arabiyeti'l-mu'âsara* (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2008), 780; Ahmed Muhtar Ömer, "şğl", *Mu'cemu'l-lügati'l-Arabiyeti'l-mu'âsarati* (Kahire: Âlimu'l-Kütüb, 2008), 2/1214.

²⁰ İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve me'ahu Misbâh*, 2/139; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'-nedâ*, 216; İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/106-107; Abulğanî ed-Dakr, *Mu'cemu'l-kava'idi'l-Arabiyeti fi'n-nahvi ve't-tasrifî* (Dimeşk; Dâru'l-kalem, 1986), 51; Muhammed Fadıl es-Sâmerrâî, *en-Nahvu'l-Arabî ahkâmun ve me'ânin* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 2014), 1/428.

şeklinde nahivciler tarafından tanımlanmıştır.

İştiğālın daha iyi anlaşılması için tanımda geçen ibarelerin açıklanması faydalı olacaktır:

a. Bir ismin önce zikredilmesi ve âmilin kendisinden önce zikredilen ismin zamiri ile meşgul olup o isimde âmil olamaması:

"Muhammed'e yardım ettim." مُحَمَّدًا نَصَرْتُهُ

Mütekaddim isim: مُحَمَّدًا

Âmil: نَصَرَ

Mütekaddim isme dönen zamir: هـ

"هـ" örneğinde âmil olan "نَصَرَ" fiili "مُحَمَّدًا" kelimesine dönen "هـ" zamirini mahallen nasb ettiği için "محمدًا" kelimesine tesir edememiştir. İsme dönen zamir olmasaydı "مُحَمَّدًا نَصَرْتُ" cümlesinde olduğu gibi âmil mütekaddim ismi mefûlün bih olarak nasb edecekti.

b. Âmilin kendisinden önce zikredilen isme dönen zamire muzâf olan isimle meşgul olup mütekaddim isimde âmil olamaması durumu iki şekilde gelebilir.

Birincisi: aşağıda görüldüğü üzere mütekaddim isme dönen zamirin mefûle izâfe edilmesi şeklinde gelir.

"Muhammed'in babasına yardım ettim." مُحَمَّدًا نَصَرْتُ أَبَاهُ

Mütekaddim isim: مُحَمَّدًا

Âmil: نَصَرَ

Mütekaddim isme dönen zamire muzâf olan isim: أَبَاهُ

Mütekaddim isme dönen zamir: هـ

Burada âmil olan "نَصَرَ" fiili "محمدًا" kelimesine dönen zamire muzâf olan "أباه" lafzını nasb ettiği için "محمدًا" kelimesine tesir edememiştir.

İkincisi: zamirin sıfat, atf-ı beyân veya vâv ile yapılan atf-ı nesak ile kullanılması şeklinde gelir.²¹

1. Mütekaddim isme dönen zamirin sıfatta bulunması:

"Ticareti iyi bilen bir adam tanıdım." اَلتِّجَارَةَ عَرَفْتُ رَجُلًا يُتَّقِنُهَا

ii. Zamirin atf-ı beyana izâfesi:

"Babaya yani dostun babasına ikramda اَلصَّدِيقَ اَكْرَمْتُ الْوَالِدَ أَبَاهُ

bulundum."

iii. Zamirin vâv ile yapılan matûfa izâfesi:

²¹ Abbas Hassan, *en-Nahvu'l-vâfi* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 124-125.

“Babaya ve arkadaşın ailesine ikramda الرَّزِيمَةَ أَكْرَمْتُ الْوَالِدَ وَأَهْلَهَا bulundum.”

Bu durum *sebebî iştigâl* olarak isimlendirilmiştir.²² Sebebî iştigâl, mütekaddim isimle bağlantısı olan şeyleri kapsamaktadır.²³

c. Tanımda geçen mefûl olarak nasb etme kaydı "كان" ve kardeşlerinin haberini dışarda bırakmak içindir. Nahiv âlimlerine göre "زَيْدًا" "زَيْدًا" örneğinde olduğu gibi mütekaddim ismin âmili hafzedilmiş olarak gelebilir. Ancak takdir edilecek olan âmil "كان" ve kardeşlerinden biri olacağından bu vb. örneklerde iştigâlden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Çünkü "كنت", eğer "زيد" kelimesine tesir edecek olsaydı, onu mefûl olarak değil haber olarak nasb edecekti.²⁴

1.3. İştigâlin Rükünleri

İştigâlin rükünleri üç tanedir. Bunlar:

a. Âmilden önce mansûb isim olarak gelen, *meşğûlun anı* veya *müşteğilun anı*.

b. Âmil olarak gelen, *meşğûl* veya *müşteğil*.

c. Âmilin kendisiyle meşgul olduğu zamir olan, *meşğûlun bihi* veya *müşteğilun bihi*.

İştigâl, bu üç rükünün bir arada bulunmasıdır. Bunlardan birinin bile eksik olması iştigâlin varlığını yok eder.

Tablo 1: İştigâlin rükünleri

مُحَمَّدًا نَصَرْتُهُ		
ه	نَصَرَ	مُحَمَّدًا
المشغول به	المشغول	المشغول عنه

1.3.1. Meşğûl/Müşteğil

Meşğûl, âmile verilen isimdir. *Âmil*/etkin öge, “kelimenin sonunun i’râbdan özel bir vecih üzere olmasını gerektiren şeydir.”²⁵ Bir cümle veya terkiple etki eden konumunda bulunup kelimenin sonunun *merfû*,

²² İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbah*, 2/140.

²³ Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi*, 124.

²⁴ Câmi, *el-Fevâid*, 242.

²⁵ Zeynuddîn Muhammed b. Pîr Ali b. İskender el-Birgivi, *İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv*, thk. Enver b. Ebî Bekr ed-Dâğıştânî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2009), 50.

mansûb, *mecrûr* veya *meczûm* olmasını sağlar. Âmilden etkilenen unsur ise *mamûl*dur. "صَرَبَ زَيْدٌ" denildiğinde "زَيْدٌ" kelimesinin sonunu ref eden kendisinden önce gelen "صَرَبَ" fiilidir. Bu cümlede "صَرَبَ" etki eden/*âmil*, "زَيْدٌ" ise etkilenen/*mamûl* konumunda gelmiştir.

İштиğâlde âmil, mütekaddim isimden sonra gelip mütekaddim isme dönen zamire veya o zamire muzâf olan kelimeye etki edendir. *Fiil* olarak gelebildiği gibi *ism-i fâil*, *ism-i mefûl* ve *masdar* olarak da gelebilir.²⁶ İsm-i fâil ve ism-i mefûlün meşğûl olabilmesi için amel etme şartlarının yerine gelmesi gerekir.²⁷ Masdarın meşğûl olması ise nahivciler arasında ihtilâfıdır.²⁸ Ancak nahiv kitaplarının genelinde masdar, meşğûl olarak değerlendirilmemiştir.

Meşğûlde olması gereken şartlar:

a. Âmil fiil olarak geldiğinde meşğûl ile meşğûlün anı arasına hiçbir fâsılanın girmemiş olması gerekir.²⁹

"زَيْدٌ إِذْ لَقِيْتَهُ فَأَكْرَمَهُ" "Zeyd ile karşılaşırısan ona ikramda bulun." örneğinde meşğûlün anı ile meşğûl arasına şart edatı "إِنْ" girdiği için "زَيْدٌ" kelimesi merfû olarak gelmiştir.

b. Meşğûlün, mâkablinde de amel etmeye uygun olması gerekir. Mâkablinde amel eden âmiller şunlardır:³⁰

1. *Mutasarrıf fiiller*: زَيْدًا صَرَبْتُهُ "Zeyd'i dövdüm."

ii. *İsm-i fâil* : الْأَمِينُ أَنَا مُشَارِكُهُ "Güvenilir olana ortak olurum."

iii. *İsm-i mefûl* : الْدِرْهَمُ أَنَا مُعْطَاةٌ "Ben dirhem verilenim."

1.3.2. Meşğûlün bih/Müşteğilun bih

Meşğûlun bih, âmilin kendisiyle meşgul olduğu zamirdir. Meşğûlün bihin, meşğûlün anı dönen bir zamir olması gerekir. Bu zamir, meşğûl ile meşğûlün anı arasındaki bağlantıyı kurmaktadır.

Meşğûlün bih için üç durum söz konusudur. Bunlar:

²⁶ Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi' fi Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'*, thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 3/104; Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali es-Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân 'ala Şerhi'l-Eşmûnî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2009), 2/98.

²⁷ Amel etme şartları için bk. İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 3/94-108.

²⁸ Masdarın meşğûl olup olamayacağına dair bilgi için bk. Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi'*, 3/104.

²⁹ Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi'*, 3/103; Azîze Fevvâl Bâbetî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fin'nahvi'l-Arabî* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992), 167.

³⁰ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/98.

1. Meşğûle bitişik olarak gelen zamir:

“Zeyd’i dövdüm.” زَيْدًا ضَرَبْتُهُ

ii. Harf-i cerle kendisinden ayrılan zamir:

“Zeyd’e uğradım.” زَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ

iii. İzâfetle kendisinden ayrılan zamir :

“Zeyd’in kardeşine cömert davrandım.” زَيْدًا أَكْرَمْتُ أَخَاهُ

1.3.3. Meşğûlun anh/Müşteğilun anh

Nahve dair eserlere genel olarak bakıldığında meşğûlun anh için “âmilden önce gelen isim” şeklinde tanım yapılmaktadır.³¹ Bu tanımı, âmilden önce gelen mansûb isim olarak ifade etmek daha uygun olacaktır. Çünkü mütekaddim isim merfû olduğunda mübtada olacağından iştiğâl olarak ele alınmayacaktır.

1.3.3.1. Meşğûlun anhdan Aranılan Şartlar

Bir kelimenin meşğûlun anh olabilmesi için belli şartları ihtiva etmesi gerekir. Bunlar:

a. Lafzen ve manen taaddüd etmemiş olması veya lafzen taaddüd edip manen taaddüd etmemiş olması gerekir. Meşğûlun anhin lafzen ve manen taaddüd etmesi câiz değildir.³²

1. Lafzen ve manen taaddüd etmemesi:

“Ali’ye ikramda bulundum.” عَلِيًّا أَكْرَمْتُهُ

ii. Lafzen taaddüd edip manen etmemesi:

“Ali ve Muhammed’e ikramda bulundum.” عَلِيًّا وَمُحَمَّدًا أَكْرَمْتُهُمَا

Bu cümlede atf harfi iki ismi tek isim haline getirmiştir. Bundan dolayı lafzen taaddüd edip manen etmemiş olması câiz görülmüştür.³³

b. Takaddüm etmiş olarak gelmesi gerekir. “زَيْدًا ضَرَبْتُهُ” örneğinde olduğu gibi.³⁴

³¹ İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/104.

³² Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 2/98-99. Meşğûlun anhin lafzen ve manen taaddüd etmesi için bk. Muhallefi, *el-İштиğâl ‘inde’n-nahviyyîn*, 9.

³³ Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 2/99.

³⁴ Meşğûlun anh takaddüm etmeden gelirse hükmü için iki durum vardır. Birincisi: “أَكْرَمْتُهُ عَلِيًّا” örneğindeki gibi mansûb, ikincisi: “أَكْرَمْتُهُ عَلِيًّا” şeklinde merfû olmalarıdır. İkinci “عَلِيًّا” kelimesi “ا” zamirinden bedel, ikincisinde kendisi mübtada, kendisinden önce gelen cümle mukaddem haber olur. Sabbân, *Hâşiyetü’s-Sabbân*, 2/98.

c. Kendisine zamir dönebilen bir isim olması gerekir. Bundan dolayı *hāl*, *temyiz*, *müekked masdardan meşğûlun anı* olmaz. Çünkü bu isimlere zamirin dönmesi uygun değildir.³⁵

d. Meşğûlun anının âmile ihtiyaç duyan bir isim olması gerekir.³⁶

Örneğin "جَاءَكَ زَيْدٌ فَأَكْرَمَهُ" "Zeyd sana geldi, ona ikram et." cümlesinde iştiğâl yoktur. Çünkü "زَيْدٌ" kendisinden sonra gelen âmile ihtiyaç duymamıştır. Ondan önce gelen "جَاءَ" fiili "زَيْدٌ" in âmili olarak gelmiştir.

e. Mübteda olmaya uygun bir kelime olması gerekir. Bundan dolayı sadece nekra olarak gelen kelimelerden iştiğâl olmaz.³⁷ Çünkü bu kelime merfû olduğunda sadece mübteda olabilmektedir. "رَجُلًا فَأَكْرَمَهُ" cümlesi merfû yapılmak istendiğinde "رَجُلًا فَأَكْرَمَهُ" olacak ki cümleye bu şekilde başlamak câiz değildir.

1.3.3.2. Meşğûlun anının Hükümü

Meşğûlun anının i' râbında iki durum mevcuttur. Bunlardan birincisi ve râcih olanı mübteda olarak merfû gelmesidir. Çünkü merfû geldiğinde âmil takdir etmeye gerek yoktur. Bu durumda iştiğâl bâbından da değerlendirilmez. İkincisi ve mercûh olanı ise vücûben mahzûf bir fiil ile mansûb olmasıdır. Mansûb geldiğinde âmil takdir edilecektir. İştiğâl bâbından değerlendirilen kısım da burasıdır.

Sibeveyhi "زَيْدًا صَرْنَتْهُ" gibi iştiğâl olan cümlelerde merfû veya mansûb getirmenin câiz olduğu yerlerde herhangi bir takdire gitmeden yapılan i' râbın daha evla olacağını bundan dolayı da merfûluğun mansûbluğa tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir.³⁸

Merfû veya mansûb olarak gelebilen meşğûlun anı için beş hüküm vardır. Bu hükümler, vücûbiyet, tercihlik ve câizlik olarak gelmektedir. Söz konusu hükümler ele alınırken sadece i' râb boyutu ele alınmış hükümlere dair lafzî incelik ve anlama etkileri tekrara düşmemek adına üçüncü bölümde detaylı bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır.

³⁵ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/98.

³⁶ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/98.

³⁷ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/98.

³⁸ Sibeveyhi, *el-Kitab*, 1/135.

1.3.3.3.1. Mansûb Olmasının Vacip Olduğu Yerler

Fiillere özgü edatlardan biri ismin başına gelmişse ismi mansûb getirmek vâcib olur.³⁹ Bunlar:

1. Şart edatları

Bu edatlardan "إِن" ve "إِذَا" dışındakiler sadece şiirlerde kullanılabilirler. "إِن" edatının nesirde kullanılabilmesi için meşğûl olan kelimenin mâzi olması gerekirken, "إِذَا" edatının nesirde kullanılabilmesi için herhangi bir şart aranmamaktadır.⁴⁰ Ancak bazı nahivciler bu edatlardan sonra ismin gelmesini câiz görmüşlerdir.⁴¹

إِن زَيْدًا لَقَيْتَهُ فَأَكْرَمَهُ
إِذَا زَيْدًا لَقَيْتَهُ / إِذَا زَيْدًا تَلَقَاهُ فَأَكْرَمَهُ

"Zeyd ile karşılaşırsan ona ikramda bulun."

Şart edatlarından sonra gelen merfû isimler, fiili hazfedilmiş fâil veya nâib-i fâil olarak değerlendirilmiştir.⁴²

Abdurrahman Câmî (öl. 898/1492) "إِذَا" edatını, meşğûlun anhu mansûb getirmenin tercih edildiği yerde zikretmiştir.⁴³

2. Tahdîd edatları.⁴⁴ هَلَّا زَيْدًا أَكْرَمْتَهُ "Haydi Zeyd'e ikramda bulunsana!"

3. 'Ard edatları.⁴⁵ أَلَا زَيْدًا أَكْرَمْتَهُ "Zeyd'e ikramda bulunsana!"

4. Hemze dışındaki istifhâm edatları. Hemze hem isimlere hem de fiillere geldiği için istisna edilmiştir. Ancak fiillerin başında kullanımı daha çoktur. İstifhâm edatları da şart edatları gibi sadece şiirlerde kullanılır.⁴⁶ هَلْ مُرَادَكَ نَلْتَهُ؟ "Muradına erdin mi?"

³⁹ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/104; İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/106-107.

⁴⁰ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/104; İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/106-107.

⁴¹ İbn Akil, *Şerhu İbn-i Akil*, 2/107.

⁴² Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, 1/131-132.

⁴³ Câmî, *el-Fevâid*, 248.

⁴⁴ Tahdîd (التحضيض), bir şeyi çok kuvvetli istemek demektir. Tahdîd harfleri: هَلَّا، لَوْلَا، لَوْمًا، هَلَّا، "ألا." bk. Bâbetî, *el-Mu'cem*, 465.

⁴⁵ Ard (العرض), yumuşak bir şekilde istekte bulunmak demektir. Ard harfleri: "أما، لو، ب." bk. Bâbetî, *el-Mu'cem*, 483.

⁴⁶ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/102.

1.3.3.3.2. Mansûb Olmasının Tercih Edildiği Yerler

1. Müttekaddim isimden sonra *emir*, *nehiy* ve *dua* gibi talep ifade eden bir fiil gelirse ismin mansûb getirilmesi tercih edilir.⁴⁷ Çünkü haberde asıl olan *ihbâri cümle* olmasıdır.

Müttekaddim ismin emir olmasına 'Îsâ b. Ömer es-Sekâfî'ye (öl. 149/766) ait kıraatte mansûb olarak getirilen⁴⁸ وَالسَّارِقِ وَالسَّارِقَةَ فَاقْتَعُوا أَيْدِيَهُمَا "Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin"⁴⁹ ayeti örnek olarak getirilebilir.

Ancak bazı nahiv âlimleri talep cümlesinin sıfat tevili ile haber cümlesi olarak gelmesini câiz görmüşlerdir.

"Zeyd, ikram edilmesi talep edilendir." زَيْدٌ أَكْرَمُهُ التَّقْدِيرُ: زَيْدٌ مَطْلُوبٌ إِكْرَامُهُ

2. İstifhâm harfleri gibi kendisinden sonra çoğunlukla fiil gelen edatlardan sonra mansûb tercih edilmiştir.⁵⁰ Burada istifhâm harflerinin özellikle belirtilmesinin nedeni, istifhâm isimlerinden sonra merfûluğun tercih edilmesinden dolayıdır.⁵¹

"Bizden bir insana mı uyacağınız." أَبَشْرًا مِّنَّا وَاحِدًا تَتَّبِعُهُ⁵²

İstifhâm hemzesi ile meşğûlun anı arasında zarf dışında bir fâsıla girdiğinde evla olan merfû getirmektedir.⁵³

"Sen mi Zeyd'i döveceksin?" أَنْتَ زَيْدٌ تَضْرِبُهُ؟

3. Meşğûlün anının kendisinden önce gelen bir fiil cümlesine atfedilmesi ve aralarına da "أما" gibi bir fâsılanın girmemiş olması durumunda mansûbluk tercih edilmiştir. Çünkü yapılan takdirde de görüleceği üzere fiil cümlesi fiile atfedilmiştir. Eğer merfû getirilecek olursa isim cümlesi fiil cümlesine atfedilecektir ki bu hoş karşılanmamıştır.⁵⁴ Mesela:

⁴⁷ İbn-i Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 217; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/106.

⁴⁸ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/499; Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyîni vücûhi şevâzi'l-kirâati ve'l-îdâhi anha*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdulfettah İsmail Şilbi (Dâru Sezgîn, 1986), 2/100; Hâtîb, *Mu'cemu'l-kirâat*, 2/268.

⁴⁹ el-Mâide 5/38.

⁵⁰ Kendisinden sonra genellikle fiil gelen edatlar: 1.İstifhâm hemzesi; 2.Nefi için olan ما : مَا زَيْدًا لَيْقِيَهُ; 3.Nefi için olan لا : لَا زَيْدًا حَضْرَتُهُ; 4.Nefi için olan إن : إِنَّ زَيْدًا حَضْرَتُهُ. bk. İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/112.

⁵¹ Câmi, *el-Fevâid*, 246.

⁵² el-Kamer 54/24.

⁵³ İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbâh*, 2/145.

⁵⁴ İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbâh*, 2/148; İbn-i Hişâm, *Şerhu Katri'n-nedâ*, 218.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ... وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ

"İnsanı nutfeden yarattı ... Hayvanları da yarattı."⁵⁵

Ancak atif harfiyle meşğûlun anıh arasına "أما" girerse merfû getirilmesi daha evladır. Çünkü "أما" mâba'dini mâkablinden ayırır.⁵⁶

فَأَمَّ زَيْدٌ وَأَمَّا عَمْرٌو فَأَكْرَمُهُ

"Zeyd kalktı. Amr'a gelince ona ikramda bulundum."

Eğer "أما" dan sonra gelen fiil talep ifade ediyorsa yukarıda da zikredildiği gibi mansûb getirmek daha evladır.

فَأَمَّ زَيْدٌ وَأَمَّا عَمْرٌو فَأَكْرَمُهُ

"Zeyd kalktı. Amr'a gelince ona ikramda bulun."

4. "حيث" edatından sonra mansûb getirmek daha evladır.⁵⁷

حَيْثُ زَيْدًا تَلَقَّاهُ يُكْرِمُكَ

"Her nerede Zeyd ile karşılaşırsan sana ikramda bulur."

5. Mansûb istifhâma ya da mansûb istifhâmın muzâfına cevap olarak gelen kelimelerde mansûbluk tercih edilir.⁵⁸ "أَيُّهُمْ صَبْرْتُ؟" "Hangilerini dövdün?" sorusuna cevap olarak "زَيْدًا صَبْرْتُهُ" "Zeyd'i dövdüm." demek ya da "نُوبَ أَيُّهُمْ لَبِستُ؟" "Hangilerinin elbisesini giydin?" sorusuna cevap olarak "زَيْدٍ لَبِستُهُ" "Zeyd'in elbisesini giydim." demek.

6. Merfû getirildiğinde âmil sıfatla karışılırsa mansûb getirmek daha evladır. Çünkü sıfat mevsûfta amel etmez.⁵⁹

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

"Şüphesiz biz, her şeyi bir kader ile yarattık."⁶⁰

1.3.3.3. Merfû Olmasının Vacip Olduğu Yerler

Merfû olmasının vâcip olduğu yerlerde istiğâlden söz edilemez. Çünkü Meşğûlun anıh olan isim mübteda konumundadır. Ayrıca istiğâlin tanımında "Eğer âmil zamirle meşgul olmasaydı mütekaddim ismi mefûlün bih olarak nasb edecekti." denilmiştir.

Merfûluğun vâcip olduğu yerler:

1. Sadece isimlere özgü edatlardan biri ismin başına gelmişse ismi merfû getirmek vâcip olur. Bunlar:

⁵⁵ en-Nahl 16/4-5.

⁵⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/398; İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbâh*, 2/148.

⁵⁷ Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi'*, 3/106.

⁵⁸ Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi'*, 3/106.

⁵⁹ Câmi, *el-Fevâid*, 250; İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbâh*, 2/148.

⁶⁰ el-Kamer 54/49.

a. Müfâcee için kullanılan "إذا". "إذا" edatı sadece mübteda ve haberin başına gelir.⁶¹ Bazı görüşlere göre çoğunlukla mübteda ve haberin başına gelir. Bundan dolayı merfûluğun tercih edildiği yerde de zikredilmiştir.⁶²

"Çıktım bir de ne göreyim Amr Zeyd'i dövüyor." *خَرَجْتُ فَإِذَا زَيْدٌ يَضْرِبُهُ عَمْرُو*

b. Kendisine "ما" kâffe bitişen "ليت" de sadece isimlerin başına gelir.⁶³

"Keşke Halit'i ziyaret etseydim." *لَيْتَمَا خَالِدٌ زُرْتُهُ*

c. Sadece isimlerin başına gelen edatlardan biri de *vâvü'l-hâldir*. Vâvü'l-hâlin sadece isimlerde kullanılabilmesi için isimden sonra gelen fiilin müsbet muzâri olması gerekir.⁶⁴

"Amr Zeyd'i dövüyorken çıktım." *خَرَجْتُ وَزَيْدٌ يَضْرِبُهُ عَمْرُو*

2. Mâkablinde amel etmeyen bir edat meşğûlden önce gelmişse meşğûlün anı merfû getirmek vâcib olur.⁶⁵ Bu edatlar sadr-ı kelam hakkına sahip olanlardır. Şart ve istifham gibi:⁶⁶

"Eğer Zeyd ile karşılaşarsan ona ikramda bulun." *زَيْدٌ إِنْ لَقَيْتَهُ فَأَكْرِمْهُ*

"Zeyd'i dövüyor musun?" *زَيْدٌ هَلْ تَضْرِبُهُ*

1.3.3.3.4. Merfûluğun ve Mansûbluğun Eşit Olduğu Yer

Meşğûlün anının, kendisinden önce geçen ve haberi fiil olarak gelen isim cümlesine atfedilmesi durumunda meşğûlün anı hem merfû hem de mansûb getirmek câizdir/eşittir.⁶⁷ Çünkü "زَيْدٌ لَقَيْتُهُ وَعَمْرُو أَكْرَمْتُهُ" cümlesinde "زَيْدٌ لَقَيْتُهُ" denildiğinde burada iki cümle vardır. Birincisi *cümle-i kübra*, bu, mübteda ve haberin birlikte meydana getirdiği cümledir. İkincisi ise *cümle-i suğra*, bu da haber olarak gelen fiil cümlesidir. Atf eğer cümle-i kübraya/isim cümlesine yapılırsa isim cümlesi, isim cümlesine atfedilmiş olup merfû getirilir. Ancak cümle-i suğraya/fiil cümlesine yapılırsa da fiil cümlesi, fiil cümlesine atfedilir ve mansûb getirilir.

⁶¹ "إذا" için bk. Cemâluddîn Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l e'ârib*, thk. Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamidullah (Kahire: Dâru's-selâm, 2010), 1/197.

⁶² Câmî, *el-Fevâid*, 247.

⁶³ Detaylı bilgi için bk. İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbâh*, 2/153; Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/105.

⁶⁴ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/105.

⁶⁵ Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/105.

⁶⁶ Mâkablinde amel etmeyen diğer edatlar için bk. Sabbân, *Hâşiyetü's-Sabbân*, 2/105-106; Sâmer râî, *en-Nahvu'l-Arabî*, 1/431

⁶⁷ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/146.

552 | N. YAMAN / Kur'ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştigâl
Mevzubahis durumlarda merfûluk veya mansûbluğun üstünlüğünden
bahsedilemez.⁶⁸

وَالشَّمْسُ بَحْرِي لِمُسْتَقَرِّ لَهَا ... وَالْقَمَرُ الْقَمَرُ قَدَرْنَا مَنَازِلَ

“Güneş kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Aya da konaklar takdir
ettik.”⁶⁹

1.3.3.3.5. Merfû Olmasının Tercih Edildiği Yerler

Yukarıda zikredilen kurallar dışında kalan yerlerde ve mansûb
getirmeye dair bir karine olmadığı sürece merfû getirmek daha uygundur.
Buna جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا “Adn cennetleridir ki oraya girerler”⁷⁰ ayeti örnek olarak
getirilebilir.

2. Meşğûlun anın Âmili ve İştigâlin Delaleti

2.1. Meşğûlun anın Âmili

Meşğûlun anı, merfû veya mansûb olarak gelebilmektedir. Merfû
geldiğinde mübtada olacağından herhangi bir âmil takdirine gerek
yoktur. Ancak mansûb geldiğinde meşğûlun anı nasb eden bir âmilin
gerekliliği hususunda nahivciler ihtilaf etmiştir. İbn Madâ (öl. 592/1196)
dışındaki klasik nahiv âlimleri âmilin varlığını zorunlu görüp, âmil
arayışına girmişlerdir. Çünkü onlara göre her mansûbu nasb eden âmil
vardır.⁷¹ İbn Madâ ve daha sonraki dönemlerde nahvi kolaylaştırma
çabaları içine giren bazı modern dil bilimciler ise âmil nazariyesine karşı
çıkışlardır. Bundan dolayı herhangi bir âmilin takdirini kabul etmezler.
Bir diğer görüş ise iştigâlin kendine özgü bir üslup ile
değerlendirilmesidir.

2.2.1. Bir Âmilin Varlığını Zorunlu Görenler

İbn Madâ dışındaki klasik nahiv âlimleri, meşğûlun anı mansûb
geldiğinde onu nasb eden âmilin varlığını zorunlu görmüşlerdir. Çünkü
onlara göre her mansûbun bir nasb edeni vardır. Ancak âlimler, bu nasb
edenin ne olduğu konusunda ihtilafa düşmüşler ve bu konuda iki gruba
ayrılmışlardır. Bu görüşlerden biri Kûfe, diğeri ise Basra ekolüne mensup
âlimlere aittir.

Kûfe ekolüne mensup âlimlere göre meşğûlun anı nasb eden,
kendisinden sonra gelen meşğûl/mezkûr âmildir. Çünkü meşğûlun anı

⁶⁸ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/146; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/78-79; Câmi, *el-Fevâid*, 252.

⁶⁹ Yâsîn 36/38-39.

⁷⁰ er-Ra'd 13/23.

⁷¹ Fadıl Salih es-Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv* (Beyrut: Dâru ibn-i Kesîr, 2017), 2/157.

dönen zamir ondan başkası değildir.⁷² Kûfeliler bu görüşlerinde iki gruba ayrılmışlardır:

Bu görüşlerden ilki Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (öl. 189/805) aittir. Kisâî, mezkûr âmilin, zahir isimde âmil olduğunu, zamirin ise amelden düştüğünü belirtmiştir.⁷³ Kisâî'nin görüşünün Basra ekolü tarafından fâsid olduğu belirtilmiş ve bir isim, âmil ile kullanıldıktan sonra o ismin amelden düşmesinin doğru olmadığı savunulmuştur.⁷⁴

İkinci görüş Ferrâ'ya aittir. O, mezkûr âmilin hem zamirde hem de mütekaddim isimde âmil olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ Ancak Ferrâ'nın benimsediği görüşün de aşağıdaki nedenlerden dolayı fâsid olduğu belirtilmiştir:

1. Her ne kadar mana itibariyle zamir ve mütekaddim isim bir olsa da lafız itibariyle farklı iki kelimedir. Burada mana nasıl gözetiliyorsa lafzın da gözetilmesi gerekir. Çünkü bu ilim lafzi bir ilimdir.⁷⁶

ii. Bir âmil hem zahir isimde hem de o zahir isme ait zamirde amel edemez.⁷⁷

iii. Ayrıca "زَيْدًا مَرَزْتُ بِهِ" cümlesinde âmil olan "مَرَّ" fiilinin meşğûlun anhu nasb etmesi câiz değildir. Aynı şekilde "زَيْدًا هَدَمْتُ دَارَهُ" "Zeyd'in evini yıktım." cümlesinde âmilin kendisinden önceki mansûb isme tesir etmesi de uygun değildir.⁷⁸

Meşğûlun anhu nasb eden bir âmilin varlığını kabul eden Basra ekolü ise bir âmilin takdir edilmesi gerektiği görüşündedir.⁷⁹ Basralılara göre takdir edilen âmiller üç şekilde gelebilir:⁸⁰

1. Meşğûl ile aynı lafzı getirmek.

زَيْدًا أَكْرَمْتُهُ التَّقْدِيرُ: أَكْرَمْتُ زَيْدًا أَكْرَمْتُهُ

⁷² Enbârî, *el-İnsâf*, 1/69; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/74.

⁷³ İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/131; Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 2/157.

⁷⁴ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/74; İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/106-107; Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 2/157.

⁷⁵ Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, 2/95.

⁷⁶ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/74.

⁷⁷ İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/106-107.

⁷⁸ Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 2/157.

⁷⁹ Enbârî, *el-İnsâf*, 1/69; es-Sâmerrâî, *en-Nahvu'l-Arabî*, 1/429.

⁸⁰ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/133-136.

ii. Meşğûlun murâdifini getirmek. Meşğûl, lazım fiil olup zamire harf-i cer vasıtasıyla ulaşıyorsa bu âmilin manasında müteaddi bir fiil takdir edilir.

زَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ التَّعْدِيرُ: جَاوَزْتُ زَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ

Bu örnekteki "زَيْدًا" kelimesinin mansûb gelmesi bir öncekine nazaran daha zayıftır. Çünkü mezkûr âmilin hem lafzen hem de manen aynısı gelmemektedir. Mansûbluğun zayıf olduğu yerde merfûluk daha kuvvetlidir.⁸¹ Bundan dolayı "زَيْدًا مَرَرْتُ بِهِ" olarak gelmesi daha uygundur.⁸²

iii. Cümlelerin anlamına uygun bir fiil takdiri yapmak. Bu durum, meşğûlden önce zikredilen ismin zamirine muzâf olan isimlerde geçerlidir.

زَيْدًا صَرَرْتُ أَخَاهُ التَّعْدِيرُ: أَهَنْتُ زَيْدًا صَرَرْتُ أَخَاهُ

"Zeyd'in kardeşini dövdüm Zeyd'e ihanet ettim kardeşini dövdüm."⁸³

Burada diğerlerinde olduğu gibi meşğûl olan kelimenin aynısı veya murâdifi takdir edilemez. Çünkü burada dövülen yalnız kardeşdir. Bundan dolayı anlama uygun bir âmilin takdiri söz konusudur.⁸⁴ Takdir edilen âmil, mezkûr âmilden hem lafız hem de mana itibarıyla farklı olduğundan bir öncekine/murâdife nazaran mansûb gelmesi daha zayıftır. Bu durumda "زَيْدًا صَرَرْتُ أَخَاهُ" şeklinde merfû getirmek daha uygundur.⁸⁵ Sîbeveyhi de bu gibi yerlerde her ne kadar mansûb getirmek câiz olsa da merfû getirmenin daha uygun olduğunu belirtmiştir.⁸⁶

Âmilin varlığını zorunlu görmeyen görüşe geçmeden önce takdir edilecek âmilin meşğûlun anhdan önce mi veya sonra mı takdir edileceği hususuna değinmek faydalı olacaktır. Nahivcilere göre takdir edilecek âmil hasr vb. gibi bir engel olmadığı sürece her zaman meşğûlun anhdan önce takdir edilir.⁸⁷ Ancak belagat âlimleri takdir edilecek âmilin

⁸¹ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/76.

⁸² Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/376.

⁸³ Sîbeveyhi, Arapçada "أَهَنْتُ زَيْدًا بِإِهَانَتَيْكَ أَخَاهُ" vb. kullanımlar fazla olduğu için bu şekilde takdire gitmenin uygun olduğundan bahsetmektedir. bk. Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 1/136.

⁸⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/376.

⁸⁵ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufasssal*, 2/76.

⁸⁶ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/376.

⁸⁷ Halid b. Abdillâh el-Ezherî, *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1/475; Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi'*, 3/107.

meşğûlun anhdan önce veya sonra takdir edilmesinde bir beis görmemişlerdir. Onlara göre eğer âmil meşğûlun anhdan önce takdir edilmişse *te'kîd*, meşğûlun anhdan sonra takdir edilmişse *tahsîs* ifade eder.⁸⁸

2.2.2. Âmil Nazariyesini Kabul Etmeyenler

Meşğûlun anhun mansûb olmasını âmilin gerekliliğine bağlamayan dil âlimleri de olmuştur. Bunlardan âmil nazariyesine ilk defa karşı çıkıp reddeden İbn Madâ'dır. O, meşğûlun anhu nasb eden ya da ref eden bir âmilin varlığını kabul etmemiştir. Ona göre bir kelime ref konumundaysa merfû, nasb konumundaysa mansûb olarak gelir. Onu ref veya nasb eden âmil değil bizzat mütekellimin kendisidir.⁸⁹

İştigâl olan cümlelerde mukadder bir âmilin varlığını kabul etmeyen İbn Madâ, bu âmillerin aslında yok hükmünde olduklarını, var olmayan bir şeyin, nasb da edemeyeceğini savunmuştur.⁹⁰ Ayrıca İbn Madâ'ya göre "أَزِيدًا صَرِيحًا" vb. iştigâl olan cümleler tam olup mukadder bir âmile ihtiyaç duymamaktadır.⁹¹

Modern dönemde de âmil nazariyesine karşı çıkan dilbilimciler olmuştur. Bunlardan ilki İbrahim Mustafa'dır (1888-1962). O, âmil nazariyesine karşı çıkmış ve i'râbın sadece damme ve kesradan ibaret olduğunu iddia etmiştir. Ona göre âmilin bunda hiçbir etkisi yoktur. Damme ve kesra tamamen mütekellimin işi olup cümle oluşumunda ve kelamın nazmında manaya delalet etmeleri için vardır.⁹² İbrahim Mustafa fethaya dair de görüş belirtmiş ve fethanın, i'râb alameti olmadığını, dolayısıyla manaya delalet etmediğini savunmuştur. Ona göre fetha, dile hafiflik katmak için vardır.⁹³

⁸⁸ Celaluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvîni, *el-Îdâh fî ulûmi'l-belâğati*, thk. Muhammed Abdülmünim Hefâcî (Beyrut: Dâru'l-Ceyli, ts.), 2/163.

⁸⁹ İbn Madâ, *er-Redd*, 121. İbn Madâ'nun âmil nazariyesi hakkındaki görüşleri için bk. Ali Bulut, "İbn Madâ'nun Arap Dilindeki Âmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri", *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 6/23 (Güz 2006), 61-74.

⁹⁰ İbn Madâ, *er-Red*, 91.

⁹¹ İbn Madâ, *er-Red*, 91.

⁹² İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-nahv* (Kahire: b.y., 1992), 50. İbrahim Mustafa'nun âmil nazariyesi dair görüşleri için bk. Şahin Şimşek, "İbrahim Mustafa'nun Nahiv İlminin İslahına Dair Görüşleri", *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (Güz 2018), 430-456.

⁹³ İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-nahv*, 78.

İstiğâl bahsine de değinen İbrahim Mustafa, "زَيْدًا رَأَيْتُهُ" "Zeyd'i gördüm." gibi örneklerde *meşğûlun anhn*, müsnedün ileyh olduğundan sadece merfû olacağını, eğer "زَيْدًا رَأَيْتُهُ" şeklinde mansûb gelmişse de bunun mütekellimin özel bir amaç için mansûb getirdiğini ifade eder. Ayrıca ona göre "زَيْدًا رَأَيْتُهُ" cümlesinin "زَيْدًا رَأَيْتُ"den farkı ilkinin ek bir açıklama içermesidir.⁹⁴

Âmil nazariyesine karşı çıkan bir diğer modern dilbilimci ise Mehdi el-Mahzûmî'dir (öl. 1993). Klasik nahiv âlimlerinin i'râb tanımına karşı çıkan Mahzûmî i'râbı, bir kelimenin veya cümlelerin dilsel fonksiyonu veya nahvî değeri olarak ifade etmiştir. O, bu kelimelerin, cümle veya kelâmın oluşmasında müsnedün ileyh, muzâfun ileyh, fâil, mefûl, vb. ögeler gibi görevlere sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Mahzûmî, i'râbın alametlerine İbrahim Mustafa'ya ek olarak fethâyı da eklemektedir. Ona göre damme isnâda, kesra izâfeye fetha ise bu ikisi dışında kalanlara işaret etmektedir.⁹⁵

Mahzûmî, istiğâl konusunda İbrahim Mustafa gibi düşünmektedir. O da aynı şekilde mütekaddim ismin merfû ya da mansûbluğunu tamamen mütekellimin amacına bağlamaktadır. Ona göre mütekellim, mütekaddim isim hakkında bilgi vermek istiyorsa onu *merfû* getirir. Mütekaddim isim hakkında bilgi vermek değil de ona vurgu yapmak istiyorsa o zaman mütekaddim ismi mefûlün bih olarak *mansûb* getirecektir. Mahzûmî burada fiilin mefûlün zamiri ile meşgul olmasının onu mefûl yapmasına engel teşkil etmediğini ifade eder. Çünkü ona göre buradaki zamir mefûl olmayıp asıl mefûl olan mütekaddim isimden kinâyeye olan ya da o isme işaret etmek için gelen bir zamirdir.⁹⁶

2.2.3. İstiğâlin Özel Bir Üslup Olarak Değerlendirilmesi

İstiğâlin özel bir üslup olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşü günümüz dil âlimlerinden Sâmerrâî'ye aittir. Sâmerrâî, mansûb olarak gelen mütekaddim isimler için takdire gitmektense bunları özel bir üslup olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Ona göre nasıl ki *fâil* ve *mübteda* merfûdur, *mefûlün bih* mansûbtur deniliyorsa aynı

⁹⁴ İbrahim Mustafa, *İhyâu'n-nahv*, 153-154.

⁹⁵ Mehdi el-Mahzûmî, *Fi'n-Nahvi'l-Arabî nakd ve tevcih* (Beyrut-Lübnan: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1986), 67.

⁹⁶ Mahzûmî, 170-175.

şekilde *meşğûlun anı* için de mansûbtur denilebilir.⁹⁷ Ancak Sâmerriâi burada meşğûlun anının bir âmilden dolayı mansûb olduğunu kabul etmez. Ona göre illa da meşğûlun anını nasb eden nedir diye sorulacaksa *Araplar bunu bu şekilde kullanmıştır* demek yeterli olacaktır.⁹⁸

Sâmerriâi'ye göre nahivcileri takdir yapmaya sevk eden durum, onların her mansûbu nasb eden bir âmilin varlığını gerekli görmelerindendir. Ortada nasb eden âmil olmayınca da âmil takdirine gitmişlerdir. Ayrıca o, Ferrâ ve Kisâi dışındaki nahivcilerin yapmış oldukları takdirler her ne kadar i'râb sanatına uygun olsa da bu takdirlerin hem manayı hem de cümleyi ifsad ettiğini belirtir.⁹⁹ Sâmerriâi'ye göre مُحَمَّدًا "Muhammed'e selam verdim.", "خَالِدًا أَكْرَمْتُ أَخَاهُ" "Halit'in kardeşine ikramda bulundum.", "سَعِيدًا إِنطَلَقْتُ مَعَ أَخِيهِ" "Said'in kardeşiyle birlikte ayrıldım." vb. cümlelerde kastedilen mana ile takdir yapıldıktan sonra kastedilen mana aynı değildir.¹⁰⁰ Bundan dolayı da Sâmerriâi takdire gitmeden iştiğâlin *mübtada*, *mefûl* vb. gibi özel bir üslup olarak değerlendirilmesinin daha tutarlı olduğunu savunur.

2.3. İştiğâlin Delaleti

Bütün dillerde olduğu gibi Arap dilinde de cümle içindeki unsurlar belli bir düzen ve sıralamaya tabidir. Bu düzen ve sıralama için de belli kurallar tayin edilmiştir. Asıl olan da cümle kurulurken söz konusu kurallar göz önünde bulundurularak bütün öğelerin yerli yerinde olması ve sözdiziminin bozulmamasıdır. Ancak yaygın kullanım, önem sırası, *te'kîd*, *tahsîs* gibi çeşitli nedenler cümlelerin her bir unsurunun cümle yapısı içerisinde bulunması gerektiği yerden önce veya sonra gelmesine neden olmuştur. Bu tür sözdizimine aykırılık teşkil eden konulardan biri de iştiğâldir.

İштиğâlde meşğûlun anının takaddüm ederek gelmesi belli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenlere bakıldığında en çok üç husus üzerinde durulduğu görülecektir. Bunlar; *te'kîd*, *tahsîs* ve *ihitimâm*dır.

⁹⁷ Sâmerriâi, *Meâni'n-nahv*, 2/158; Sâmerriâi, *en-Nahvu'l-Arabî*, 1/435.

⁹⁸ Sâmerriâi, *Meâni'n-nahv*, 2/158; Sâmerriâi, *en-Nahvu'l-Arabî*, 1/435.

⁹⁹ Sâmerriâi, *Meâni'n-nahv*, 2/158.

¹⁰⁰ Sâmerriâi, *Meâni'n-nahv*, 2/155-174.

Te'kîd, iştiğâlin olduğu her yerde bulunan temel sebeplerden biridir. Bunun iki ana nedeni bulunmaktadır. Birincisi iştiğâlde hazfedilmiş olan âmilin takdir edilmesiyle cümlelerin tekrar etmesinden kaynaklanan te'kîd, ikincisi ise meşğûlun anhdan hem takdîm edilerek gelmesi hem kendisine dönen zamirin bulunması hem de cümlede iki defa yer almasından dolayı meydana gelen te'kîd.

Tahsîs, iştiğâlin en çok delalet ettiği manalarından biridir. İbn Âşûr (öl. 1973) iştiğâlin genellikle tahsîs için olduğunu ifade eder.¹⁰¹ Çünkü Arapların mefûlü takaddüm ederek getirmelerinin nedeni çoğunlukla tahsîs içindir.¹⁰²

Belagat âlimleri de iştiğâldeki takdîmin, te'kîd veya tahsîs ifade ettiğini belirtirler. Onlar, te'kîd veya tahsîsliği, takdir edilecek âmilin meşğûlun anhdan önce veya sonra getirilmesine bağlamaktadırlar. Onlara göre eğer âmil meşğûlun anhdan önce takdir edilmişse "أَكْرَمْتُ زَيْدًا أَكْرَمْتُهُ" örneğinde olduğu gibi *te'kîd*, meşğûlun anhdan sonra takdir edilecek olursa da "زَيْدًا أَكْرَمْتُ أَكْرَمْتُهُ" örneğindeki gibi *tahsîs* ifade edeceğini belirtmişlerdir.¹⁰³

Günümüz dil âlimlerinden Sâmerriâî ise iştiğâlin *te'kîd* ve *tahsîs* ifade etmediğini öne sürmüştür. Ona göre tahsîs ifade eden "حَالِدًا أَكْرَمْتُ" örneğinde mütekaddim mefûl ile "حَالِدًا أَكْرَمْتُهُ" örneğindeki meşğûlun anhdan aynı manayı ifade etmemektedir. "حَالِدًا أَكْرَمْتُ" denildiğinde Halid'e ikram tahsîs edilmişken, "حَالِدًا أَكْرَمْتُهُ" denildiğinde ise sadece Halid'in ikramından bahsedilmiştir. Halid'e ikram tahsîsi yapılmamıştır.¹⁰⁴

Sâmerriâî'nin açıklamaları, meşğûlun anhdan mansûb olmasını âmil nazariyesine bağlamayanlar için geçerlidir. Kendisi de meşğûlun anhdan mansûbluğunu âmilden bağımsız olarak ele almaktadır. Bundan dolayı te'kîd ve tahsîs kabul etmemektedir. Ancak Belagat âlimlerinin iştiğâlde te'kîd ve tahsîs olduğunu ifade etmeleri mukadder bir âmilin varlığını göz önünde bulundurmalarındandır.

¹⁰¹ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-neşr, 1984), 1/455.

¹⁰² Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî el-Mısri, *'Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, thk. Abdülhamid Hendâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003), 1/380; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1/455.

¹⁰³ Kazvînî, *el-İdâh*, 2/163.

¹⁰⁴ Detaylı bilgi için bk. Sâmerriâî, *Meâni'n-nahv*, 2/161-162.

İştigâlin delalet ettiği en önemli manalardan biri de mütekaddim isme verilen *ihitimâm*dir. Örneğin "زَيْدًا صَرِيحًا" cümlesinde "زَيْدًا" kelimesinin mansûb ve mütekaddim olması ona gösterilen ihtimamdan ve "زيد" lafzına yapılan vurgudandır. Ancak bu ihtimam ve vurgu cümlenin umdesi konumundaki "زَيْدًا صَرِيحًا" derecesinde değildir.¹⁰⁵ Çünkü iştigâlde söz başkası üzerinde cereyan etmektedir. Bunlara dair detaylı açıklama ve örnekler değerlendirme kısmında zikredilecektir.

3. İştigâlin Kur'ân Ayetleri Üzerinden Değerlendirilmesi

Arap dil kaidelerinin temel dayanağını oluşturan ilk kaynak Kur'ân'dır. Dil âlimleri bu konuda ittifak etmişlerdir. Çünkü hiçbir veri Kur'ân gibi özenle nakledilmemiştir. Ancak Kur'ân'ın farklı kıraatlerinden istişhâd yapıp yapılamayacağı konusunda ihtilaf vardır. Bu kıraatler; *mütevâtir*, *sahîh* ve *şâz* olmak üzere üç kısma ayrılır. Suyûtî (öl. 911/1505) *el-İktirâh* isimli eserinde Kur'ân kıraatlerinin Arap dilinde ister *mütevâtir* ister *âhâd* isterse de *şâz* olsun delil olarak kullanılmasının câiz olduğunu söyler.¹⁰⁶

Ayetler üzerinden yapılacak değerlendirmelerle meşğûlun anının merfû veya mansûb olmasının cümleyi i'râb ve mana açısından nasıl etkilediği ortaya koyulacaktır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde Kur'ân'da meşğûlun anına dair konulan kaidelerden sadece sekizine ait örnek olduğu tespit edilmiştir. Burada her kaideye ait sadece bir ayet zikredilecektir. Ayrıca ayetlerde i'râb açısından meşğûlun anının vücûbiyetini gerektirecek bir ayetin varlığına da rastlanmamıştır. İştigâle dair Kur'ân'da geçen kaideler şöyle sıralanabilir:

1. "أَمَّا" edatı mâba'dini mâkablinden ayırdığından kendisinden sonra gelen meşğûlun anının merfû getirilmesi daha evladır.

وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ

"Semûd'a gelince: Biz onlara doğru yolu gösterdik."¹⁰⁷

¹⁰⁵ Sâmer râî, *Meâni'n-nahv*, 2/163.

¹⁰⁶ Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, tlk. Dr. Mahmud Süleyman Yâkût (Beyrut: Dâru'l-Beyrutî, 2006) 39.

¹⁰⁷ Fussilet 41/17.

Kaide gereği ayette geçen "ثمود" lafzı cumhura göre merfû gelmiştir. Kıraat âlimlerinden Hasan-ı Basrî (öl. 110-728), A'meş (öl. 148/765) ve el-Muttavî'ye (öl. 371/982) ait kıraatlerde ise mansûb olarak getirilmiştir.¹⁰⁸

Merfû kıraate göre "وَأَمَّا ثَمُودُ" terkininde "أما" şart ve tafsil harfidir. "ثمود" ise mübtedâdır. Kendisinden sonra gelen "فَهَدَيْنَاهُمْ" cümlesinde "و" cevap cümlesinin başına gelmiştir. Fiil cümlesi burada haber konumundadır. Mansûb kıraatlere göre ise bu ayet iştiğâl bâbından değerlendirilmiştir. Dolayısıyla "ثمود" lafzı mukadder bir âmilin mefûlu konumundadır. Ayrıca "أما" edatından sonra isim gelmesi gerektiğinden¹⁰⁹ âmil, "وَأَمَّا ثَمُودَ فَهَدَيْنَاهُمْ فَهَدَيْنَاهُمْ" cümlesinde olduğu gibi "ثمود" lafzından sonra takdir edilecektir. Bu durumda belagat âlimlerinin açıklamaları dikkate alındığında bu ayette sadece *tahsîsin* olup *te'kîdin* bulunmadığı sonucuna varılacaktır. Ancak âmil nazariyesine karşı çıkan dil âlimleri âmil takdirine karşı çıktıkları için onlara göre burada *tahsîs* veya *te'kîd*den söz etmek mümkün değildir.

Ayette "ثمود" lafzının mansûb mütekaddim olması ona gösterilen *ihitimâm* ve ona *tahsîslik* kazandırmak içindir.

ii. Meşğûlun anı merfû getirildiğinde âmil sıfatla karşıyorsa meşğûlun anının mansûb olması merfû olmaya tercih edilir. Çünkü sıfat mevsufta amel etmez.

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

"Şüphesiz biz, her şeyi bir kader ile yarattık." ¹¹⁰

Nahiv âlimleri söz konusu kaideye örnek olarak sıklıkla bu ayeti getirirler. Ancak bu ayetteki "كل" lafzı merfû olarak da getirilmiştir.¹¹¹ Sîrâfî (öl. 368/979) bu ayetin "إِنِّي زَيْدٌ كَلَّمْتُهُ" örneğindeki gibi merfû olarak gelmesinin daha uygun olması gerektiğini, hatta kelâmullahın tercihe daha layık olduğunu söyler. Fakat bu ayette mansûb getirilirken kastedilen mana merfûlukta olmadığı için mansûbluk merfûluğa tercih edilmiştir.¹¹²

¹⁰⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, 3/14; Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 2/8; İbn Hişâm - Hebbûd, *Evdah ve meahu Misbâh*, 2/148; Abdullatîf el-Hatîb, *Mu'cemu'l-kirâât* (Dimeşk: Dâru Se'diddîn, 2000) 8/272-273.

¹⁰⁹ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 82.

¹¹⁰ el-Kamer 54/49.

¹¹¹ Ahfeş el-Evsat, *Meâni'l-Kurân*, 2/529.

¹¹² Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 2/7-8.

Klasik nahiv âlimlerinin ifade ettikleri gibi bu ayette tercih söz konusu değildir. Zira meşğûlun anının merfû veya mansûb getirilmesi, ayete verilecek manaya göredir. Çünkü Ehl-i sünnet âlimlerine göre ayette “Şüphesiz biz her şeyi bir kader ile yarattık” manası kastedilmekte ve yaratılmış olan her şey Allah’a nisbet edilmektedir. Söz konusu mananın kastedilmesi, meşğûlun anının umum ifade etmesi için kelimenin mansûb getirilmesi gerekir. Çünkü mansûb geldiğinde sıfat mevsufta amel edemeyeceğinden sıfat olma ihtimali ortadan kalkacaktır. Bundan dolayı iştiğâl söz konusu olacak ve tek bir mana kastedilecektir. Takdiri de şöyle olacaktır: “إِنَّا خَلَقْنَا كُلَّ شَيْءٍ خَلْقًا بِقَدَرٍ”

Meşğûlun anı merfû olarak getirilecek olursa iki mana kastedilebilir.¹¹³ Birincisi, mansûb getirildiğinde kastedilenle aynı olup “كل” kelimesi mübteda, “خلفناه” haber olduğunda ortaya çıkacaktır. İkinci durumda ise “خلفناه” kelimesi “شيء” kelimesine sıfat olarak geldiğinde geçerli olacak ki bu durumda umum ifade etmeyecektir. Umum ifade etmemesi sıfatla tahsislik kazanmasından dolayıdır ve mana “كُلُّ شَيْءٍ مَخْلُوقٍ لَنَا مَخْلُوقٌ بِقَدَرٍ” “bizim yarattığımız şeylerin tamamı bir ölçü iledir” olacaktır. Bu durumda Allah tarafından başka yaratıcı olduğu manası çıkacaktır. Yani Allah tarafından yaratılanlar bir ölçü ile yaratılmış, başkası tarafından yaratılanlar ise bir ölçü ile yaratılmamış ihtimali ortaya çıkacaktır ki yüce olan Allah bundan münezzehtir.¹¹⁴ Nahivciler ikinci mananın kastedilmemesi için böyle bir kaide getirmişlerdir. Ancak nahiv âlimlerinin, bu gibi yerlerde “meşğûlun anı merfû getirildiğinde âmil sıfat ile karışiyorsa meşğûlun anının mansûb olması merfû olmaya tercih edilir” şeklindeki ifadelerinin yanında, “bir kimse şu manayı kastediyorsa meşğûlun anı merfû, şu manayı da kastediyorsa mansûb olarak getirmesi gerekir” demeleri de bu gibi kullanımlar için daha uygun düşebilirdi.

iii. Âmil/meşğûl sıfat olursa mütekaddim ismin merfû olması vâciptir.

وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ

“Onların yaptıkları her şey kitaplarda (kayıtlı)dır.”¹¹⁵

¹¹³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 2/7-8; Derviş, *Îrâbu'l-Kurân*, 9/391-393;

¹¹⁴ Derviş, *Îrâbu'l-Kurân*, 9/391-393; Sâmerrâî, *Meâni'n-nahv*, 2/168-169.

¹¹⁵ el-Kamer 54/52.

İstiğâlde vücûbiyetin olmadığını kati bir dille ifade eden Yusuf es-Saydâvî (öl. 2003)¹¹⁶ dahil nahivcilerin tamamı bu ayetin istiğâl bâbından olmadığını ifade ederler. Çünkü mansûb olduğunda istiğâl bâbından değerlendirilecek ve mana "إِثْمَ فَعَلُوا كُلَّ شَيْءٍ فِي الزَّيْبِ" "Onlar her şeyi kitaplarda yaptılar" olacak ki ayette kastedilen mana bu değildir. Ayette kastedilen mana şudur: "Onların yaptıkları her şey kitaplarda sabittir." Bu mananın verilebilmesi için de "كل" lafzının mübteda olarak merfû gelmesi vâciptir.¹¹⁷ Kendisinden sonra gelen fiil "فعلوه" ise "كل" veya "شيء" kelimelerinin sıfatı ve "في الزَّيْبِ" de "كل" lafzının haberi olur.¹¹⁸ Görüldüğü üzere ayet mana açısından değerlendirildiğinden, mansûb olarak getirilmesi menedilmiştir. Ayetteki kullanıma benzer bir örnek getirildiğinde "وَكُلُّ نَحْوِيٍّ أَكْرَمْتُهُ فِي الدَّارِ" gibi kastedilecek manaya göre merfû veya mansûb getirmek mümkün olacaktır. "Bütün nahivcilere evde ikramda bulundum." manasını kastetmek için "كل" lafzının mansûb olarak gelmesi gerekir. Bu durumda istiğâl bâbından değerlendirilecek ve takdir "أَكْرَمْتُ كُلَّ نَحْوِيٍّ أَكْرَمْتُهُ فِي الدَّارِ" şeklinde gelecektir. Ancak "İkramda bulunduğum her nahivci evdedir." manası kastedilecekse o zaman "كل" lafzının merfû gelmesi gerekir. Çünkü bu durumda "أَكْرَمْتُهُ" kelimesi "كل" kelimesine sıfat olarak gelecektir.

iv. Mütekaddim isimden sonra emir, nehiy ve dua gibi talep ifade eden bir fiil gelirse ismin mansûb getirilmesi tercih edilir.

الرَّزَائِيَّةُ وَالرَّزَائِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

"Zina eden kadın ve zina eden erkeğin her birine yüzer değnek vurun."¹¹⁹

İbn Muhaysın (öl. 123/741) ve 'Îsâ b. Ömer es-Sekâfî'ye (öl. 149/766) ait kıraatlerde mansûb olarak getirilmiştir. Ancak geri kalan kıraatlerin tamamında mütekaddim isim kurala aykırı olarak merfû gelmiştir.¹²⁰

Mütekaddim ismin merfû olarak geldiği kıraatlerde "الرَّزَائِيَّةُ" için iki vecih bulunmaktadır. Bunlardan biri Sîbeveyhi'ye aittir. Aslında Sîbeveyhi'ye göre bu ayetlerdeki mütekaddim isimlerin kaide gereği

¹¹⁶ Yusuf es-Saydâvî, *el-Kefâf Kitâbü'n yu'îdu savge kavâ'idi'l-lüğati'l-'Arabîyyeti* (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1999), 1/103-107.

¹¹⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kurân*, 2/95-96.

¹¹⁸ Derviş, *Î'râbu'l-Kurân*, 9/393.

¹¹⁹ en-Nûr 24/2.

¹²⁰ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/499; Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Muhteseb fi tebyînî vücûhi şevâzi'l-kırââti ve'l-îdâhi anha*, thk. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdulfettah İsmail Şilbî (Dâru Sezgin, 1986), 2/100; Hâtîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 2/268.

mansûb olması gerekir. Hatta burada mansûbluk merfûluktan daha kuvvetlidir. Ancak kıraat merfûluk üzere geldiği için mansûb olarak gelemediğini ifade etmiştir.¹²¹ Bundan dolayı Sîbeveyhi'ye göre "الرَّائِيَةُ" mahzûf haberin mübtedasıdır.¹²² Takdiri de şöyledir:

وَمَا نَقِصُ عَلَيْكُمُ الرَّائِيَةَ وَالرَّائِيَةَ "Zina eden kadın ve erkek size anlattıklarımızdandır."

فِيمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ حُكْمُ الرَّائِيَةِ وَالرَّائِيَةَ "Zina eden kadın ve erkeğin hükmü size okunanlardır."¹²³

Yapılan bu takdirle cümle tamamlanmış, ardından hükmü açıklayan yeni bir cümle başlamıştır. Diğer görüşe göre ise "الرَّائِيَةُ" mübteda, kendisinden sonra gelen emir cümlesi de haberdir. Bu görüş Ahfeş el-Evsat, Ferrâ, ve Müberrede aittir. Emir cümlesinin başına "ذ" harfinin gelmesi de mübtedânın şarta benzemesi ve mütekaddim isimlerin başında bulunan "ال" takısının "الذي" manasında olmasındandır.¹²⁴ Bu görüşe göre yapılacak takdir ise şöyledir:

الَّتِي زَنَتْ وَالَّذِي زَنَا فَاجْلِدُوهُمَا "Zina eden kadın ve zina eden erkeğe vurun."

Mansûb olarak gelen kıraatlere göre ise bu ayet iştiğâl bâbından değerlendirilmiştir. Takdiri ise şöyledir:

وَاجْلِدُوا الرَّائِيَةَ وَالرَّائِيَةَ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

Bu ve benzeri ayetlerde merfû veya mansûbluğun tercih edildiği ya da her ikisinin eşit kabul edildiği yerlerde konuyu mana açısından ele almak daha tutarlı olacaktır. Çünkü nahivcilere göre "مُحَمَّدٌ أَكْرَمُنُهُ" şeklinde merfû getirmek de "مُحَمَّدًا أَكْرَمُنُهُ" olarak mansûb getirmek de câizdir. Bu durum Zeccâcî'nin *el-İdâh* adlı eserinde Müberred'ten yapmış olduğu alıntıyla mefûl ve mübteda arasındaki farka değinirken dile getirdiği açıklamalarla da desteklenmektedir. Müberred, merfû ve mansûb arasındaki farkın bir cümlede asıl neyin kastedildiğine, neye vurgu yapılmak istendiğine göre olduğunu belirtmiştir. Örneğin, "صَرِنْتُ زَيْنًا" denildiğinde burada asıl kastedilen dövme fiilidir. Yani asıl kastedilen fiilin kimin üzerinde gerçekleştiği değil, yapılan işin ne olduğu ve kimin tarafından yapıldığıdır. "زَيْنًا صَرِنْتُ" olarak gelen cümlede ise asıl kastedilen

¹²¹ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/499.

¹²² Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/499.

¹²³ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/499.

¹²⁴ Sîrâfî, *Şerhu Kitâb*, 1/499; İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 1/22.

"زيد" lafzıdır. Burada yapılan işin, asıl kimin üzerinde gerçekleştiği vurgusu yapılmak istenmiştir.¹²⁵

Yapılan açıklamalarla bu vb. ayetlerde merfûluğun niçin tercih edildiği açıkça görülmektedir. Çünkü ayetlerin siyak ve sibakı, kelamın *zina eden kadın ve zina eden erkek* üzerine inşa edildiğini göstermektedir.

v. Meşğûlun anının kendisinden önce gelen bir fiil cümlesine atfedilmesi ve aralarına da "أما" gibi bir fâsılanın girmemiş olması durumunda mansûbluk tercih edilir.

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ

"Hayvanları da yarattı, onlarda sizin için ıstacak şeyler ve birçok menfaatler vardır. Onlardan da yersiniz."¹²⁶

Bu ayette "وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا" kendisinden önceki "خَلَقَ الْإِنْسَانَ" fiil cümlesine atfedildiği için mansûb gelmiştir. Ancak bazı şâz kıraatlerde merfû olarak da gelmiştir.¹²⁷ Nehhâs da bu ayetin i'râbını yaparken mütekaddim ismin merfû veya mansûb olmasını câiz görmüştür. Ancak mansûbluk üzere geldiği için ayetin merfû olamayacağını söylemiştir.¹²⁸

Merfû olduğunda mütekaddim isim mübteda kendisinden sonra gelen fiil cümlesi ise haber olur. Mansûb olduğunda ise istiğâl bâbından değerlendirilecektir. Takdiri ise "وَوَخَلَقَ الْأَنْعَامَ خَلَقَهَا" şeklinde olacaktır.

Bu ayet öncesi ve sonrası ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde cümlelerin umdesi konumunda olanın yani müsnedün ileyhin Allah Te'âlâ olduğu açıkça görülecektir. Ancak "الأنعام" kelimesinin mansûb ve mütekaddim olmasının nedeni kendisine verilen *ihitimam*dandır. Çünkü ayetlerin genelinde en çok üzerinde durulan husus "الأنعام" hayvanlardır.

v1. Mansûb ile merfû getirmenin vâcip olduğu yerler ile mansûb getirmenin tercih edildiği ve hem merfû hem de mansûb getirmenin eşit olduğu yerler dışında ismi, merfû getirmek daha uygundur.

جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا

"Adn cennetleridir ki oraya girerler"¹²⁹

¹²⁵ Ebu'l-Kasım ez-Zeccâci, *el-Îdâh fi İleli'n-nahv*, thk. Mâzin el-Mubârek (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979), 136-137.

¹²⁶ en-Nahl 16/5.

¹²⁷ Hâtîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 4/593.

¹²⁸ Nehhâs, *İ'râbu'l-Kurân*, 2/247.

¹²⁹ er-Ra'd 13/23.

Ancak yukarıdaki ayette geçen "جَنَّاتٍ" kelimesi bazı şâz kıraatlerde mansûb olarak da getirilmiştir.¹³⁰ Bu lafız merfû okunan kıraatlerde üç farklı şekilde i'râb edilmiştir. Birincisi "جنات" lafzı mübteda kendisinden sonra gelen "يدخلونها" cümlesi haber olur. İkincisi "جنات" lafzı mahzûf mübtedânın haberi olarak gelir. Takdiri ise şöyledir: "O (sonuç) هي جَنَّاتٌ عَدْنٍ Adn cennetleridir." Üçüncüsü ise kendisinden önce "أُولَئِكَ هُمُ عِشْيَ الدَّارِ" ayetinde mübteda olarak gelen عِشْيَ الدَّارِ terkiibinden bedel olmasıdır. Manası ise şöyledir: "İşte onlar var ya, dünya yurdunun sonu Adn cennetleri sadece onlarındır." Mansûb olarak gelen şâz kıraatlerde ise iştiğâl bâbından değerlendirilmiştir. Takdiri de şöyledir: "يَدْخُلُونَ جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا". Burada "جنات" lafzının mansûb mütekaddim olmasının nedeni bir önceki ayette de ifade edildiği gibi kendisine verilen ihtimâmdan dolayıdır. Çünkü öncesinde geçen ayette, Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verilen rızıklardan gizli ve açıktan Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıran kimseler için dünya yurdunun iyi sonucunun olduğundan bahsedilmektedir. İşte bütün bu güzelliklerinin sonucu ise Adn cennetleridir.

v11. İstifhâm harfleri gibi kendisinden sonra çoğunlukla fiil gelen edatlardan sonra mansûb tercih edilir.

أَبَشْرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ

"Bizden bir insana mı uyacağız."¹³¹

Mütekaddim isim her ne kadar cumhura göre mansûb olsa da bazı şâz kıraatlerde merfû olarak gelmiştir. Merfû okunan kıraatlere göre "بَشْرًا" lafzı mübteda "نَتَّبِعُهُ" ise haberdir. Bu kıraatlerde "وَاحِدًا" kelimesini sıfat olarak merfû getirenler olduğu gibi, hâl olarak mansûb getirenler de mevcuttur.¹³² "بَشْرًا" lafzı nekra olduğu halde mübteda olabilmesinin nedeni istifhâm edatından sonra gelmesinden dolayıdır. Mansûb okunan kıraatlerde ise iştiğâl bâbından değerlendirilmiştir. Takdiri de şöyledir: "أَتَتَّبِعُ بَشْرًا مِنَّا وَاحِدًا نَتَّبِعُهُ" Cumhura göre meşğûlun anının mansûb olmasının

¹³⁰ Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nehhâs, *İrâbu'l-Kurân*, thk. Abdu'l-mun'im Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1421), 3/253; İbn Akîl, *Şerhu İbn-i Akîl*, 2/114; Hâtîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 4/410-411. Ayrıca benzer ayetlerin hükmüne dair yapılan ihtilaflar için bk. İbn Akil, *Şerhu İbn-i Akil*, 2/140; Nâcî, *el-ištiğâl*, 52-67.

¹³¹ el-Kamer 54/24.

¹³² Hâtîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 9/229.

nedeni sözün asıl itibariyle mütekaddim isim üzerinde cereyan etmemesindedir. Çünkü ayette müsnedün ileyh olan Semûd kavmidir. "بشرا" lafzının mansûb mütekaddim olması ise ona gösterilen ihtimamdan ve "بشرا" lafzına yapılan vurgudandır. Ancak bu ihtimam ve vurgu cümlelerin umdesi konumundaki "أَبَشْرٌ مِّنَّا وَاحِدٌ نَّتَّبِعُهُ" derecesinde değildir.

viii. Meşğûlun anının, kendisinden önce geçen ve haberi fiil olarak gelen isim cümlesine atfedilmesi durumunda meşğûlun anı hem merfû hem de mansûb getirmek câizdir.

وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ

"Aya da konaklar takdir ettik."¹³³

Ayetteki "وَالْقَمَرَ" lafzı kendisinden önce geçen ve haberi fiil olarak gelen "وَالسَّمْسُ تَجْرِي" isim cümlesine atfedildiği için merfû veya mansûb olması caizdir/eşittir. Bu lafız sahih kıraatlerin bazılarında merfû bazılarında ise mansûb olarak getirilmiştir.¹³⁴ Merfû okunan kıraatlere göre "وَالْقَمَرُ" lafzı mübteda kendisinden sonra gelen "قَدَرْنَا" ise haberdir. Bu durumda ayette asıl kastedilen "القمر" olacaktır.

Mansûb getirenler ise bu ayeti iştiğâl bâbından değerlendirmişlerdir. Takdiri de şöyledir: "وَقَدَرْنَا الْقَمَرَ قَدَرْنَا" Burada "القمر" lafzının mansûb olmasının nedeni sözün başkası üzerinde cereyan etmesinden dolayıdır. Çünkü burada ayetlerin bütünlüğüne bakıldığında müsnedün ileyhin Allah olduğu açık bir şekilde görülecektir. Meşğûlun anının takdim ederek gelmesi ise ona yapılan vurgudan ve ihtimamdan dolayıdır.

Sonuç

Her ne kadar farklı isimlendirmeler altında ele alınmış olsa da iştiğâlin, Arap gramerine dair yazılmış ilk eserlerden beri müstakil bir konu olarak var olduğu görülmektedir. İштиğâl bahsinde dil âlimlerinin üzerinde en çok durduğu ve klasik nahivcilerin en çok eleştiriye tabi tutulduğu iki husus bulunmaktadır. Bunlar, meşğûlun anının âmili ve i'râbı meselesidir.

İштиğâl üzerine yapılmış çalışmalara bakıldığında meşğûlun anının âmiline dair yeteri kadar bilginin yer almadığı, verilen bilgilerin genel anlamda klasik nahiv âlimlerinin görüşleri olduğu ve sistematikten uzak bir şekilde ele alındığı göze çarpmaktadır. Bu çalışmada söz konusu

¹³³ Yâsîn 36/39.

¹³⁴ Hâtîb, *Mu'cemu'l-kırâât*, 7/487.

eksikliklerin giderilmesi adına *meşğûlun anhın âmilî* meselesi müstakil bir başlık altında incelenmiş ve konuya dair üç farklı görüşün bulunduğu tespit edilmiştir. Klasik nahivciler her mansûbu nasb eden bir âmilin varlığını benimsediklerinden âmil takdirine gitmişlerdir. Âmil nazariyesine tamamiyle karşı çıkanlar ise âmilin bizzat mütekellimin kendisi olduğunu savunmuşlar ve âmilin varlığını reddetmişlerdir. Sâmerriâ ise mansûb olarak gelen mütekaddim isimler için takdire gitmektense bunları özel bir üslup olarak değerlendirmenin daha doğru olacağını ileri sürmüştür.

Meşğûlun anhın i'râbına dair klasik nahiv âlimlerinin koyduğu kaidelere gelince, bu kaideler Arap gramerinin temel dayanaklarını oluşturan naklî delillerin en önemli kaynağı olan Kur'an üzerinden değerlendirildiğinde nahivciler arasında aynı konu hakkında farklı görüşlerin varlığı, ayetlere ait farklı kıraatlerin oluşu ve kaidelerin istisnalar içermesi neticesinde meşğûlun anhın hükmü için bir kesinlik veya tercihten söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Bunun temel nedeninin, iştiğâl için konulan kaidelerin var olan kaideler üzerine inşâ edilmek istenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Nahivciler iştiğâle dair koydukları kurallara aykırılık teşkil eden bir delille karşılaştıklarında ise koydukları kaidenin dışına çıkarak çözümü takdir yapmada bulmuşlardır.

Nahivciler tarafından iştiğâle dair konulan kaideler, dilin gramer/i'râb boyutunu teşkil etmektedir. Bundan dolayı merfûluk ve mansûbluk ya tercih edilmiş ya da câiz görülmüştür; fakat merfû veya mansûbluğun tercih edildiği ya da her ikisinin eşit kabul edildiği yerlerde konuyu mana açısından ele almak daha tutarlı olacaktır. Ayrıca nahivcilerin "إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ", "وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ", "وَكُلُّ شَيْءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ" gibi ayetlerde yapmış oldukları açıklama ve takdirler ile bunların sonucunda iştiğâle dair koydukları kaidelerin odağında da tamamen mana yer almaktadır. Çünkü ilk ayette mansûb yerine merfû, ikinci ayette ise merfû yerine mansûb getirmek manayı tamamen değiştirmektedir. Bu durumda câizlik veya tercihten ziyade sadece mansûbluk veya sadece merfûluk söz konusu olacaktır. Diğer bir ifadeyle iştiğâl, i'râb açısından câiz, mana açısından vücûbiyet ifade eden bir konudur.

Ayetler üzerine yaptığımız araştırmalar neticesinde meşğûlun anha dair konulan kaidelerden sadece sekizine ait örneklerin mevcut olduğu

568 | N. YAMAN / Kur'ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İstiğâl görüldü. Bu örneklerden hiçbiri meşğûlun anhın vücûbiyetini gerektirmemektedir.

Son olarak, bir cümlede istiğâlin olması için meşğûl, meşğûlun bih ve meşğûlun anhdâ aranan şartların olduğu gibi kabul edilmesi gerektiği ifade edilmekle beraber, nahivciler tarafından meşğûlun anhın i'râbına dair konulan kaidelerde anlam yönünden bir vücûbiyet olduğu vurgulanması kaidelerin geçerliliği açısından daha faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Abdulhamid, Muhammed Muhyiddin. *Durûsu't-tasrîf*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995.
- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen el-Müçâşî. *Meâni'l-Kurân*. thk. Hüdâ Mahmud Kurrâe. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Bâbetî, Azîze Fevâl. *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'n-nahvi'l-Arabî*, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1. Basım, 1992.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer. *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselam Muhammed Harun. 13. Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1418/1997.
- Birgivî, Zeynuddîn Muhammed b. Pîr Ali b. İskender. *İzhâru'l-esrâr fi'n-nahv*. thk. Enver b. Ebî Bekr ed-Dâğîstânî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 2009.
- Bulut, Ali. "İbn Madâ'nın Arap Dilindeki Âmil Nazariyesine Yönelik Eleştirileri". *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 6/23 (Güz 2006), 62-74.
[http://ktp.isam.org.tr/pdfdrgr/D02424/2006_6_23/2006_6_23_BULUT A.pdf](http://ktp.isam.org.tr/pdfdrgr/D02424/2006_6_23/2006_6_23_BULUT_A.pdf)
- Câmi, Nureddin Abdurrahman b. Ahmed. *el-Fevâidü'z-ziyâiyye el-marûf bi Şerhi'l-Câmi*. tkd. Meclisü'l-Medîneti'l-İlmîyye. Pakistan: Mektebetü'l-Medîne, 1. Basım, 2014.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcü'l-luga*. thk. Ahmet Abdulgafur Attâr. 5. Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987.
- Dakr, Abulğânî. *Mucemu'l-kavâidi'l-Arabîyyeti fi'n-nahvi ve't-tasrîf*. Dimeşk; Dâru'l-kalem, 1. Basım, 1986.
- Derviş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbu'l-Kurân ve beyânuh*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 1415/1995.

- 'Arcâ Cihād Yusuf. *Zâhîretü'l-iştiğâl fi'l-Arabiyye*. Amman: el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, Yüksek Lisans tezi, 1991.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillâh. *el-İnsâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012.
- Evsî, Abbâs Ali. "Üslûbu'l-iştiğâl ve delâletüh fi'l-Arabiyye". *Mecelletü ebhâs Mîsân* 9/17 (2012), 181-199.
<https://www.iasj.net/iasj/article/83529>
- Ezherî, Halid b. Abdillâh. *Şerhu't-Tasrîh 'ale't-Tavdîh*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- Ferrâ, Ebü Zekerîyya Yahya b. Ziyad b. Abdillâh el-Absî. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdulfettâh İsmail eş-Şiblî. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvu'l-vâfi*. 4 Cilt. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 3. Basım, ts.
- Hatîb, Abdullatîf. *Mu'ecemu'l-kirâât*. Dimeşk: Dâru Seèiddîn, 2000.
- İbn Akîl, Bahâuddîn Abdullah b. Abdirrahman b. Abdillâh. *Şerhu İbn-i 'Akîl 'ala Elfiyyeti İbn-i Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. 4. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâleti Nâşîrûn, 2015.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnisîyye li'n-neşr, 1984.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Muhteseb fi tebyînî vücûhi şevâzi'l-kirâati ve'l-îdâhi anha*. thk. Ali en-Necdî Nâsîf-Abdulfettâh İsmail Şilbî. 2 Cilt. Mısır: Dâru Sezgîn, 1986.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah-Hebbûd, Berekât Yusuf. *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik ve me'ahu Misbâhu's-sâlik ilâ Evdahi'l-mesâlik*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed el-Bukâî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l e'ârib*. thk. Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamidullah. Dîmaşk: Dâru'l-Fikr, 6. Basım, 1985.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah. *Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-Sada*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2010.

- İbn Yaîş, Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali. *Şerhu'l-Mufassal li'bn-i Yaîş*. thk. İbrahim Muhammed Abdullah. 6 Cilt. Kahire: Dâru Sa'diddîn, 2013.
- İbnu'l-Hâcib, Cemaluddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekr. *el-Kâfiyetu fi 'ilmeyi'n-nahv ve eş-Şâfiyetu fi 'ilmi't-Tasrîf ve'l-hatti*. thk. Salih Abdulazîm eş-Şâir. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, 2010.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. Sehl. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Abdu'l-Hüseyn el-Fitilî. 3 Cilt. Lübnan-Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İşteyye, Hıfzî Hâfız. "Üslûbu'l-İştigâl fi'n-nahvi'l-Arabî nakd ve binâ". *el-Mecelletü'l-Ürdüniyye fi'llügati'l-Arabiyye ve Âdâbiha* 8/1 (Ocak 2012), 141-177. <https://down.ketabpedia.com/files/bkb/bkb-ar10349-ketabpedia.com.pdf>
- Kazvînî, Celaluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *el-İdâh fi ulûmi'l-belâğati*. thk. Muhammed Abdülmünim Hefâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, ts.
- Kurtûbî, İbn Madâ. *Kitabu'r-Redd 'ale'n-nuhât*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1947.
- Mahzûmî, Mehdî. *Fi'n-Nahvi'l-Arabî nakd ve tevcih*. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 2. Basım, 1986.
- Mehmetali, Bekir. "Üslûbu'l-İştigâl beyne'l-kâide ve'l-isti'mâl". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2019), 63-80. http://isamveri.org/pdfdrg/D02042/2019_1/2019_1_MEHMETALI.pdf
- Muhallefî, Abdullah Hamûd Muhammed. *el-İştigâl 'inde'n-nahviyyîn*. Mekke: Câmîiatu Ummi'l-Kurâ, Külliyyetü'l-Lügati'l-Arabiyye, Yüksek Lisans Tezi, 1987.
- Mustafa, İbrahim. *İhyâu'n-nahv*. Kahire: b.y., 1992.
- Müberred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muktadab*. thk. Muhammed Abdulhâlik 'Udayme. 4 Cilt. Kahire: Vizâratü'l-Evkâf-el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye- Lecnetü İhyâi'l-İslâmiyye, 1415/1994.
- Nâcî, Muhammed Enes. *el-İştigâl ve't-tenâzu' fi davi'l-Kurâni ve kırâetihi*. Malezya: Câmietu'l-Medîneti'l-Alemiyyeti, Külliyyetu'l-Lugati, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ne'îmî, Hişâm Sa'îd Mahmûd. "Bâbü'l-İştigâl (Muhâvele li't-tevcîh)". *Mecelletü Külliyyeti'l-ulûmi'l-İslâmiyye* 40/8 (Aralık 2014), 365-398.

https://jcois.uobaghdad.edu.iq/index.php/2075_8626/article/view/518/532

- Nehhâs, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail. İ'râbu'l-Kurân. thk. Abdülmünim Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.*
- Ömer, Ahmed Muhtar. Mu'cemu'l-lügati'l-Arabiyyeti'l-muâsirati. 4 Cilt. Kahire: Âlemu'l-Kütüb, 2008.*
- Sabbân, Ebu'l-İrfân Muhammed b. Ali. Hâşiyetü's-Sabbân 'ala Şerhi'l-Eşmûnî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1. Basım, 2009.*
- Sâmerrâî, Fadıl Salih. Meâni'n-nahv. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn-i Kesîr, 2017.*
- Sâmerrâî, Muhammed Fadıl. en-Nahvu'l-Arabî ahkâmun ve me'ânin. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 2014.*
- Saydâvî, Yusuf. el-Kefâf Kitâbü'n yu'îdu savġe kavâidi'l-lügati'l-Arabiyyeti. Dımeşk: Dâru'l-fikr, 1999.*
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber. el-Kitâb. thk. İmîl Bedî' Ya'kûb. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1438/2017.*
- Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasan b. Abdillâh b. Merzubânî. Şerhu Kitâbi Sîbeveyh. thk. Ahmed Hasan Mehdaî-Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.*
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. t.lk. Dr. Mahmud Süleyman Yâkût. el-İktirâh fî usûli'n-nahv. Beyrut: Dâru'l-Beyrutî, 1426/2006.*
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. Hemu'l-Hevâmi' fî Şerhi Cem'i'l-Cevâmi'. thk. Ahmed Şemsuddin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.*
- Sübkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfi el-Mısrî. 'Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh. thk. Abdülhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.*
- Şimşek, Şahin. "İbrahim Mustafa'nın Nahiv İlminin Islahına Dair Görüşleri", AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi 6/12 (Güz 2018), 430-456. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dergiabant/issue/41947/446876>*
- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Eze'î el-Baġdâdî. el-Lübâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb. thk. Abdu'l-ilâhi an-Nabhân. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1995.*
- Yerinde, Adem. Klasik Nahiv Eleştirisi İbn Madâ el-Kurtûbî ve Nahivciliġi. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2015.*

572 | N. YAMAN / Kur'ân Ayetleri Bağlamında Arap Dilinde İştiğâl

Yesûî, Luis Ma'lûf. *el-Müncid fi'l-lügati'l-Arabiiyeti'l-muasara*. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 2008.

Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım. *el-Cümel fi'n-nahv*. thk. Ali Tevfik el-Hamad. Ürdün: Müessesstü'r-Risâle-Dâru'l-Emel, 1984.

Zeccâcî, Ebu'l-Kasım. *el-Îdâh fi İleli'n-nahv*. thk. Mazin el-Mubârek. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1979.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal fi sinâ'ati'l-i'râb*. thk. Eş-Şirbînî Şerîde. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2013.